

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Є. П. Корогорова

**СВІТОВІ РЕЛІГІЇ: ХРИСТІЯНСТВО.
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ХРИСТІЯНСТВА**

Навчальний посібник
до самостійної роботи

Харків «ХАІ» 2009

ББК ЕЗ я 73

Корогодова Є.П. Світові релігії: Християнство. Основні напрями християнства: навч. посібник до самост. роботи /Є.П.Корогодова. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2009. – 84 с.

Розглянуто найбільшу світову релігію – християнство, яка має вирішальний вплив на формування європейської й світової культури. Християнство подано в генезисі: від зародження до сучасного стану. Звернено увагу на особливості християнського світогляду, віровчення й культу, які забезпечили йому життєвість та історичну перспективу. Висвітлено основні напрями християнства: православ'я, католицизм, протестантизм, умови їх виникнення, розвитку й сучасного стану.

Охарактеризовано тенденції розвитку християнства, у зв'язку з чим проаналізовано проблеми екуменічного руху.

Для студентів усіх спеціальностей.

Бібліогр.: 25 назв

Рецензенти: канд. філос. наук, доц. Є.С. Ключко,
канд. філос. наук, доц. Ю.В. Зайончковський

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2009 р.

ВСТУП

Християнство¹ – одна з найрозвиненіших релігійних систем, друга за часом виникнення і найпоширеніша світова релігія. Вона налічує в своїх рядах близько 2 млрд чоловік (найчастіше указується цифра – 1,9 млрд). Хоча християнство в особі своїх послідовників зустрічається на всіх континентах, а на деяких абсолютно панує (Європа, Америка, Австралія), це, перш за все, релігія Європи.

В історії християнства можна умовно виділити три періоди. Перший – період становлення християнства. Тоді були вироблені більш-менш загальноприйняті для християн догматика і правила внутрішньоцерковного життя; християнство перетворилося на державну релігію Римської імперії і остаточно запанувало над старими культурами; установилася відносна церковна єдність і цілісність. Цей період прийнято називати періодом первинного християнства.

У другому періоді, який почався після розпаду Римської імперії на східну і західну (395 р.), церква, яка залишилась всупереч обставинам єдиною, прагнула до уточнення й деталізації віровчення, культу, церковного права, до визначення свого місця в світі, що змінився. Одночасно накопичувалися відмінності й суперечності усередині церкви, зумовлені переважно особливостями історичного розвитку різних регіонів колишньої імперії. Завершився цей період розділенням християнської церкви на західну (католицьку) і східну (православну) церкви в 1054 р.

Третій період – це час роздільного існування двох вселенських церков, який характеризується як їх гострою конкуренцією, так і розколами, що продовжуються, усередині однієї та іншої. Найбільшою подією церковної історії західного християнства (католицизму) була поява у XVI ст. протестантизму.

Поступове відкриття і завоювання земної кулі для європейської цивілізації супроводжувалося розвитком місіонерства. У Америці до регіону протестантизму додаються США, до регіону католицизму – Латинська Америка і частково Канада. Проникнення християнства в неєвропейські країни привело до виникнення незвичайних для нього

¹ Вперше термін «християнство» як визначення віри послідовників Христа - християн - виник, згідно з книгою Діянъ, в Антіохії Сирійської близько 42 року [3, Деян.11:26]. Спочатку послідовники Ісуса не називали себе християнами й свою громаду – християнством. Це ім'я часто використовували в презирливому сенсі стосовно Церкви та її послідовників язичниками. Однак згодом, зв'язавшись у семантиці християнства зі спокутною жертвою Ісуса, воно конституювалося в контексті християнської церкви як самоназва.

форм релігійного культу й світогляду (наприклад, в Індії, Японії, Південній Африці та ін.).

Таким чином, сучасне християнство – це три основні напрями: православ'я, католицизм, протестантизм і ряд більш дрібних течій, що виникли як в рамках основних напрямів, так і таких, що являють собою відносно самостійні форми буття християнства (наприклад, несторіанство, монофізитство та ін.).

Сучасний стан християнства, його місце і роль у розвитку культурних і цивілізаційних процесів у світі ставлять запитання про його суть як релігійної системи, причини його трансформації й історичних перспективах буття. На ці та інші запитання і покликана відповіді дана робота.

Основні поняття й імена:

Ісус Христос, месія, апостол, фарисей, есени (есеї), Сенека (бл. 4 р. до н. е. – 65 р.), Філон Александрійський (бл. 25 р. до н. е. – бл. 50 р.); історична школа, міфологічна школа; Біблія, Старий Завіт, Новий Завіт, Євангеліє, Апокаліпсис, Септуагінта, Вульгата, апокрифи, Святий переказ, іпостась, благодать, Нагірна проповідь, гріх, есхатологія, хіліазм, догмат, Символ віри, єресь, несторіанство, аріанство, монофізитство, монофелітство; вівтар, ікона, таїнства; агапи, харизма, пресвітер, єпископ, диякон, клір, церква, еклесія, єпархія, митрополит, схизма; православ'я, автокефалія, патріарх, синод, літургія, ісихазм; католицизм, «філіокве», чистилище, індульгенція, інквізиція, енцикліка, катехізис, целібат, кардинал, Ватикан; Реформація, протестантизм, М. Лютер (1483-1546), Ф. Меланхтон (1497-1560), Т. Мюнцер (1490-1525), У. Цвінглі (1484-1531), Ж. Кальвін (1509-1564), лютеранство, кальвінізм, англіканство, методизм, баптизм, адвентизм, п'ятидесятники, Свідки Єгови; екуменізм.

Логіка викладення:

1. Соціокультурні умови та передумови виникнення християнства. 1.1. Соціальні й психологічні характеристики епохи формування християнства. 1.2. Ідейні попередники і витoki християнства. 1.3. Особистість засновника християнства. Міфологічна й історична школи про Ісуса Христа.

2. Основи світогляду, віровчення і культу християнства. 2.1. Біблія – основне джерело світогляду і віровчення християнства. 2.2. Основні принципи християнського світогляду. 2.3. Становлення і еволюція християнської церкви, віровчення й культу християнства.

3. Основні напрями християнства. 3.1. Розколи в християнстві: причини й наслідки. 3.2. Православ'я: особливості віровчення, культу й організації. 3.3. Католицизм: віровчення, культ й організація.

Соціальна доктрина католицизму. 3.4. Протестантизм: виникнення, загальне у віровченні й культурі протестантських течій. Основні напрями протестантизму.

4. Християнство в сучасному світі: основні тенденції й перспективи.

1. СОЦІОКУЛЬТУРНІ УМОВИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА

1.1. Соціальні й психологічні характеристики епохи формування християнства

Християнство виникло в I ст. н. е. в східній провінції Римської імперії, в Палестині.

Християнство – *релігія одкровення*. У центрі християнства знаходиться образ *Боголюдини – Ісуса Христа* (*Ісус* – від давньоєвр. «Єгошуа» – «Допомога Єгови», порятунок; *Христос* – від євр. «Машіах» – месія, рятівник, «помазаник»). Згідно з християнською традицією, він – *Боголюдина*, яка володіє всією повнотою як буття Абсолюту, так і людської екзистенції («син Божий» і «син людський»); *друга особа Трійці, Бог-син*, що втілює в собі Логос Бога; посередник між Богом і людьми, вустами якого Господь сповіщає істину одкровення; визвольник, чия хресна жертва рятує людство від прокляття первородного гріха і відкриває шлях у Царство Небесне.

Поява й відносно швидке розповсюдження християнства безпосередньо пов'язані з особливостями історичного та соціального буття Римської імперії. Рим виявився тим місцем, де на основі еллінізму у взаємодії культур і релігій «виплавлялося» нове суспільство й новий універсальний світогляд.

У римському суспільстві періоду формування християнства відбувалися важливі, але внутрішньо суперечливі процеси. Епоха формування християнства – це *епоха кризи античних порядків*. У *економічній сфері* криза знайшла своє відображення, перш за все, в *занепаді продуктивності праці рабів*. Це, з одного боку, призводить до посилення експлуатації, а з іншого, оскільки рабовласникам стає не вигідним утримання рабів, їх все частіше відпускають на свободу. Участь вільного населення у війнах, конкуренція рабської праці в латифундіях, наповнення ринку дешевими і якісними товарами зі скорених країн – всі ці чинники сприяли *розоренню римських вільних ремісників і селян*. Багатства і земельні володіння скупчувалися в руках окремих осіб.

Починаючи з епохи Августа посилюється податковий гніт провінцій. Мотивації до розвитку економіки в провінціях, по суті, не було. Звідси – їх занепад і спустошення.

Під впливом економічних процесів відбуваються зміни і в *соціальній сфері* Римського суспільства. Перш за все, це стосується соціальної стратифікації суспільства, відбувається свого роду «деформація» традиційних станів і «перетікання» значних людських мас з одних соціальних верств і груп в інші. Вільновідпущеники і потенційні вільновідпущеники – заможні раби, в процесі зміни їх відношення до засобів виробництва фактично переходять в клас рабовласників. З іншого боку, вільні жебраки, розорені низи суспільства різними шляхами опиняються у стані рабів.

Серйозно змінилася соціальна структура вільних громадян Риму. У вищих верствах, окрім сенаторів, з'явилися так звані вершники – грошова аристократія, яким нестачу родовитості замінювала фінансова могутність. У міському плебсі, окрім численних об'єднаних груп вільних ремісників, утворюється шар декласованих люмпен–пролетарських елементів, які вийшли з різних причин зі сфери виробництва і вели по суті паразитичний спосіб життя. Вони жили випадковими заробітками, серед яких продаж своїх голосів на виборах і доноси, що винагороджувались, в бурхливі роки римської історії траплялися дуже часто. Але головним і регулярним джерелом їх існування було роздавання хліба, яке організовував уряд у Римі. Заклик «Хліба і видовищ!» став змістом життєвої програми значної частини міського плебсу.

Ще однією соціальною групою, значення якої постійно зростало, була армія. Для талановитого полководця вона являла собою могутню політичну підтримку.

Відносини між цими верствами і групами були далекі від гармонії, хоча повстань рабів, подібних до повстання Спартака (74 – 71 рр. до н. е.), в цей період не спостерігалось. Разом із тим антагонізм між рабами та їх господарями явно посилювався. Тепер раби повставали в сім'ях, і жоден рабовласник не міг спати спокійно, бо, як помічав Плутарх, «панів вбивають не по роздуму, а по злісності» [цит. за 11, с. 28]. Загострилися відносини і між римськими громадянами, між спадкоємною знаттю і заможними вершниками. У тих людей, що розоряються, свідомість цивільної солідарності замінюється ненавистю і заздрістю до багатих, тим більше що багатії, особливо вихідці з низів, що дорвалися до влади, демонстрували своє багатство напоказ.

Економічна і соціальна кризи супроводжувалися *політичною* кризою: з епохи Августа Республіка припинила своє існування. Перше століття нашої ери було часом зміцнення і розвитку нової політичної форми – *імперії, яка спирається на війська, провінційну знать і бюрократичний апарат управління, який залежав тільки від*

імператора. Важливо відзначити суперечливий характер влади цього періоду: законний шлях передачі влади від одного імператора до іншого був відсутній. У цих умовах імператори застосовували насильство відносно своїх можливих суперників і до прихильників республіки. Час правління наступників Августа заповнений політичними процесами, стратами, таємними вбивствами.

Економічна і соціально-політична кризи спричинили й кризу *духовну*: колишні цінності, такі, як справедливість, чесність, добродієність, турбота про суспільство в цілому, більше «не працювали», відбувається руйнування традиційних релігійних вірувань, занепад авторитету римських богів та одночасно широке розповсюдження марновірства, містики, чаклунства й магії. У *психології мас* поширюються настрої безпорадності, покинення, які перетворюються у відчай і безвихідність, в сліпу покірність долі. Навколишній світ уявляється людям тієї епохи таким, що загрузнув в розпусті й злі. У суспільній свідомості панує ідея долі, невідворотності того, що визначено зверху, і людині нічого не залишається, окрім того, як пасивно чекати якогось містичного порятунку.

Наслідки економічної і соціально-політичної криз стимулювали появу в Малій Азії та інших областях Римської імперії безлічі різних об'єднань, товариств – так званих «колегій». Люди об'єднувалися на основі єдиної професії, соціального стану, сусідства, виникали земляцтва й релігійні союзи. Низи суспільства, які складали основу колегій, шукали богів-рятівників, які позбавили б їх від тягаря земного життя і допомогли б знайти вічне блаженство і безсмертя.

Політичною та релігійно-світоглядною кризами були охоплені й провінції Риму, зокрема Палестина, невід'ємною частиною якої була Іудея. Месіанські сподівання, суперечки богословських шкіл, моральні втрати від установа римської влади й тиранії Ірода та його нащадків призвели тут до виникнення великої кількості нових релігійних рухів і сект.

Отже, є всі підстави стверджувати, що для появи в східних провінціях і розповсюдження християнства на всій території Римської імперії в перших століттях нової ери були об'єктивні – економічні, соціальні і політичні – умови і передумови. Вони породжували психологічні установки на ухвалення нових релігійних ідей.

1.2. *Ідейні попередники й витоки християнства*

У величезній Римській імперії в перші століття нової ери життя все більше набувало космополітичного, а освіта і релігія – синкретичного характеру. Найважливішою рисою релігійного життя стала теокразія – суміш різних богів. Це явище спостерігалось як в самому Римі, так і у всіх провінціях держави.

Християнство засвоїло і переусвідомило попередні концепції іудаїзму, мітраїзму, стародавніх східних релігій, філософські погляди. Важливо підкреслити, що засвоєння первинним християнством попередньої релігійно-культурної спадщини не перетворювало його на конгломерат розрізнених уявлень, не робило його «мозаїчним», а допомагало принципово новому вченню одержати загальне визнання [див. 8, с. 410-419].

Найважливішим витокom християнства був *іудаїзм*. У християнстві були переусвідомлені такі *ідеї іудаїзму*, як *монотеїзм, месіанство, есхатологія, хіліазм*. Важливим для майбутньої релігії було те, що Бог в іудаїзмі не просто *єдиний Бог-опікун* євреїв, а *верховний охоронець справедливості і вищий законодавець моральних норм*. Не менш значущим було і наведене в Писанні *очікування месії* – чудового посланника Яхве, який поведе свій народ до перемоги над іноземцями. З ідеєю месіанства тісно пов'язана *есхатологія* – вчення про кінець світу, про його зумовлений занепад і подальше оновлення. Особливістю есхатології іудаїзму було те, що кінець світу пов'язувався із псуванням звичаїв, гріховністю, неправедним суддівством, образами, що наносяться «сироті й вдові». У цих уявленнях загибель світу – внутрішньо необхідне завершення циклу і, одночасно, відкриття нового етапу розвитку. Цей новий етап виявляється часом панування правди, справедливості, блаженного життя, улаштовувачем якого є божий посланник, месія [див. 3, Вих. 11:1-6, 9]. Важливим було і те, що вчення іудаїзму зафіксовано в *єдиному документі, у Біблії (Танахе)*, яка вже в III - II ст. до н. е. була перекладена грецькою мовою (пізніше у формі Старого Завіту увійшла до складу Святого Письма християн).

Особливо співзвучні ідеї раннього християнства й іудейської общини *есенів* (есеїв), про яких розповідають стародавні автори (Йосип Флавій, Філон з Александрії, римський письменник Пліній Старший). *Есени* (грец. – благочестиві) називали себе «Новим союзом» (або «Новим завітом»), оскільки старий союз із Богом, Старий Завіт, на їх думку, був порушений іудейським жрецтвом і взагалі прихильниками ортодоксального іудаїзму. Особливе місце в уявленнях есенів посідає шанування засновника общини – «вчителя праведності», проти якого виступив «нечестивий жрець»². Відданість завітам «вчителя праведності» має врятувати його прихильників під

² Дослідники вважають, що «вчитель праведності» і «нечестивий жрець» – особи реально існуючі, хоча встановити конкретно, які саме історичні особистості маються на увазі, поки не вдається. Розповсюдженою є думка, що «вчитель праведності» жив у II ст. до н. е. та створив учення кумранської громади.

час останнього суду. Не виключено, що есени вірили в можливість воскресіння «вчителя» і його повернення на землю.

Найважливішою ідеєю, що відрізняє погляди есенів від традиційного іудаїзму і безпосередньо споріднює їх з християнством, була ідея заміни обраності одного народу обраністю індивідуальною.

Основним культовим обрядом у есенів була колективна трапеза. За свідченням Йосипа Флавія, вона мала сакральний характер, їй передувало ритуальне омовіння і попереднє духовне покаяння. Дослідники вважають, що цими обрядами есени впритул підійшли до таїнств євхаристії та хрещення.

У світогляді, культурі, організації общин есенів можна побачити загальні з християнством риси. Разом із тим не можна не бачити і істотних відмінностей між есенами та ранніми християнами:

1) общини есенів мали замкнутий характер (статут забороняв з міркувань ритуальної чистоти спілкування з необізнаними, куштування з ними їжі, відвідини їх домівок). Християнство з початку наполягає на своїй відвертості [див. 5, Мтф. 10:26-28; Мрк. 4:21-22 та ін.]; 2) статут есенів проводить ідею любові тільки відносно прихильників свого вчення. Новий Завіт поширює її на всіх, навіть ворогів [див. 5, Мтф. 5:46-48; 19:21 і т. ін.]; 3) у документах есенів міститься розпорядження не допускати в общину людей убогих, калік, сліпих, «нетямущих», оскільки спілкування з ними поганить ритуальну чистоту інших. Новий Завіт, навпаки, рекомендує спілкування з жебраками, покаліченими, кульгавими, сліпими [див. 3, Лк. 14:13 і т. ін.]; 4) есени відрізняла сувора дисципліна і строге ієрархічне підпорядкування. Християнство наполягає на загальній соціальній і етнічній рівності [див. 3, Колос. 3:11]; 5) есени жили в очікуванні месії, але уявляли його пророком і «справедливою людиною». Християни ж переконані, що месія в особі Ісуса Христа вже приходив у світ, і чекають його другого пришествя; 6) у месіанізмі християнства є ідеї спокутування і боговтілення, які абсолютно відсутні у есенів [докладніше див. 14, с. 73 – 89].

Перелічені елементи схожості й відмінності в ідеології есенів і ранніх християн, з одного боку, не дозволяють ототожнити їх; есени - іудейська секта. З іншого боку, цей аналіз показує необхідність створення нової релігії і готовність суспільної свідомості до її сприйняття.

В епоху формування християнства широкого розповсюдження в Римській імперії набувають *східні релігії та вірування*. На перший план висувають стародавні східні божества, що вмирають і воскресають, і божества, такі, як *єгипетський Осіріс або фрігійський*

Аттис. До культу Осіріса примикав, а інколи існував самостійно культ *Ісіді*, що встановлював справедливість воскресінням Осіріса. Із *старогрецьких богів* особливо поважали стародавнього бога *виноградарства Діоніса*, чий культ на рубежі нашої ери зазнав істотних змін, – головним змістом міфу про Діоніса стає ототожнення його із Загреєм, сином Зевса, який був розтерзаний титанами, але потім воскрес. В умовах життя елліно-римських міст, які ускладнилися, ці образи набували символічного змісту: *на перший план виступала їх сутність як глибоко і несправедливо постраждалих богів*. З культом Діоніса, а також культурами Аполлона і Орфея були пов'язані релігійні союзи орфіків. Є достатньо підстав вважати, що такі християнські поняття, як існування індивідуальної душі та її безсмертя, ідея первородного гріха, що порівнює всіх людей, очікування нагороди для праведників і покарання для лиходіїв після смерті, деяким чином були передбачені в орфізмі.

Широкого розповсюдження в межах Римської імперії набув *іранський культ бога Мітри*, який одночасно втілював і фізичне світло, і моральну чистоту. Як «непереможне Сонце» цей культ набув особливого поширення у військових колах (свого часу існувала навіть тенденція перетворити його на державний культ). Мітраїзм спирався на дуалізм зороастризму, який в соціально-моральному плані виступав як боротьба доброго та злого, правдивого та брехливого, морального й аморального. Він включав у себе складне вчення про замогильне життя і замогильну відплату за земне життя, а також есхатологічні уявлення, згідно з якими кінцевий стан світу характеризується повною перемогою світлого, доброго початку над темними силами зла і тріумфом справедливості.

Вплив цих культів на християнство певною мірою пояснюється тим, що на відміну від обрядів офіційної релігії, метою якої було викликати прихильність богів, ці язичницькі культури були звернені до глибинних потреб духу.

На становлення християнського світогляду істотний вплив мала *антична філософська традиція*, яка давала свої відповіді на злободенні питання епохи формування християнства, – про сенс і цінність людського життя, свободу та суспільну мораль, суть буття й місце духовності в ньому.

Особливо помітний вплив на основи християнського віровчення мали неоплатонізм *Філона Александрійського* (бл. 25 р. до н. е. - бл. 50 р.) і етичне вчення стоїка *Сенеки* (бл. 4 до н.е. - 65 н.е.).

Філон зробив спробу синтезу іудаїзму і античного ідеалізму. На цій основі він висуває і обґрунтовує ряд ідей, співзвучних християнському розумінню світу і місця людини в ньому. Так, у *Філона*

можна знайти ряд моментів, особливо характерних для християнства: учення про створення світу Богом; про існування Бога поза створеним ним світом; про Бога як Суцього, як особистості; вчення про логоси, серед яких «Син Божий» – вищий Логос і параклет; уявлення про загальну гріховність, про наближення до Бога через аскетизм, молитву і релігійний екстаз. Філон висловлював і близькі до первинного християнства соціальні ідеї: звертався до бідних верств населення, засуджував багатство, учив про рівність всіх людей перед Богом. Не випадково Е. Ренан приходиться до висновку, що «Філон дійсно може вважатися старшим братом Ісуса» [21, с. 36], а Б. Бауер і за ним Ф. Енгельс визнавали його «справжнім батьком християнства» [25, с. 307].

Важливий вплив на формування християнської етичної доктрини зробив *стоїцизм*. Видатним представником римського стоїцизму був *Луцій Анней Сенека*, молодший сучасник Філона Александрійського і старший сучасник Ісуса Христа.

Християнству були співзвучні ідеї Сенеки про свободу і рівність всіх людей в душі й зумовленості їх долі, про швидкоплинність і оманливість чуттєвих задоволень. Узгоджуються з християнськими і вимоги індивідуальної етики, висунуті Сенекою: особистісний порятунок припускає сувору оцінку власного життя, самовдосконалення, отримання божественного милосердя; людина має подолати страх смерті й виховати в собі безпристрасність, терпіння, милосердя, скромність і помірність у повсякденному житті, презирство до зовнішнього благополуччя. В умовах світової імперії важливими були й ідеї космополітизму, присутні в ученні Сенеки. Сенека виступає з ідеями вселенської держави і громадянина світу, що базуються на «загальнолюдських» цінностях. *Затвердження загальнолюдських цінностей* залежить, з його точки зору, не від державних вимог, а цілком від *товариськості*. Під *товариськістю* Сенека розуміє визнання єдності людської природи, взаємну любов, загальне співчуття, турботу кожної людини про інших, подібних до нього, незалежно від їх соціального статусу³ [див. 22, с. 433 – 434; 448-449].

³ Близькість ідей пізнього стоїцизму й раннього християнства привела до того, що в IV ст. у християнському середовищі була створена апокрифічна переписка Сенеки з апостолом Павлом. Християнська теологія, що формувалась, співчутливо поставилася до Сенеки. Тертулліан (христ. апологет, бл. 160 - після 220) знаходить у Сенеки чимало християнських думок. Він навіть стверджував, що іноді Сенека був майже християнином. І Лактанцій (христ. апологет, бл. 250 - після 325) убачав деяку подібність між світоглядом Сенеки й християнством. Ієронім (єпископ, теолог, бл. 347 - 419/420) навіть вносить Сенеку в список християнських письменників. У середньовіччі Сенеку нерідко цитували на церковних соборах.

Ідеї стоїків, перемішані зі схожими повчаннями кініків й інших філософських течій, спрощені до рівня розуміння низів, розносилися безіменними мандруючими філософами по всій Імперії. Змішуючись з досвідом еллінізму, з релігійно-етичними ідеями, які вироблялися на Сході, вони створювали по всій території Імперії загалом схожий багатоманітний духовний настрій [11, с. 50].

Таким чином, у перші століття нової ери виникли об'єктивні умови та передумови для створення нової універсальної релігійної системи – світова імперія потребувала світової релігії. Криза античних порядків, яка розгорталась і виявилась у всіх сферах буття, – економічної, соціальної, політичної, культурної; суспільного і особистого життя, породила настрої безпорадності, покинутості, які переходили у відчай і безвихідність, у сліпу покірність долі. Ця екзистенціальна насиченість епохи і зумовила основні риси нової релігії.

У процесі теокразії і синкретизму ідеологій вироблялася основна тенденція нового світобачення римських громадян – *монотеїзм, універсальна ідея єдиного бога-рятувальника, близького й зрозумілого всім.*

1.3. Особистість засновника християнства. Міфологічна й історична школи про Ісуса Христа

Центральним обличчям християнства є, як уже було відзначено, Ісус Христос. За виключенням рідкісних, на межі ересі, прецедентів, фігура Ісуса Христа виступає ціннісним і смисловим центром віровчення практично для всіх християнських конфесій.

В силу цього будь-який критичний аналіз християнства неминує пов'язуватися з проблемою особистості його засновника. Наявність інформації, що не завжди збігається за змістом, про особу засновника християнства в історичній і, навіть, теологічній літературі неминує мали породити спори і дискусії з цього питання, які, кінець кінцем, до XIX ст. привели до утворення *двох основних шкіл – міфологічної й історичної.*

Представники міфологічної школи заперечують історичність Ісуса Христа і вважають його міфологічним образом, який склався в перші століття нової ери під впливом ранішніх релігій – іудаїзму, мітраїзму, єгипетських, грецьких й інших міфологій, аж до тотемістичних й астральних уявлень доісторичної давності. *У цілому образ Ісуса Христа в міфологічній школі наведений як такий, що розвивається від раннього уявлення про нього як про бога до подальшого наділення його людськими якостями, як еволюція від бога до людини.*

Визнаючи за міфологічною школою ряд важливих положень, які розкрили первинне християнство, слід зазначити властивий для неї суб'єктивізм і пов'язаний із цим гіперкритицизм, що серйозно підірвало авторитет цієї школи в релігієзнавстві XIX ст.

Історична школа, яка склалася наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., вважає Ісуса Христа реальною історичною особою, проповідником нової релігії, який сформулював ряд принципових ідей, що заклали основу християнського віровчення. *Згідно з історичною школою, розвиток образу Ісуса Христа йшов так, що в історії первинного християнства відбувалося обожнювання реальної історичної особи, дійсно існуючого проповідника Ісуса з Назарету, образ якого в міру зростання числа його прихильників все більш міфологізувався.* Протестантські теологи, які належать до історичної школи, відкинувши з Нового Завіту все фантастичне (перш за все розповіді про чудеса), наполягають на тому, що після цього в новозавітних текстах зберігається головний зміст християнської проповіді (керигма - kerygma – сповіщення, проповідь). У цьому, зокрема, полягає, запропонована Р. Бультманом (1884 - 1976) деміфілогізація Святого Письма, одним з результатів якої є зіставлення «історичного Христа», про якого майже нічого не відомо, з Христом, що сповідується вірою.

У даний час більшість релігієзнавців поділяють думку представників історичної школи про Ісуса Христа як про провісника нового (християнського) релігійного вчення і як ініціатора історичного руху, у витоках якого стояла палестинська першогромада його учнів.

Отже, християнство виникло в I ст. нової ери в Палестині в іудейському середовищі. Палестина цього періоду – провінція Римської імперії.

Його появі та швидкому розповсюдженню сприяли історичні умови: наявність надвелетенського політичного організму – світової Римської імперії, яка досягла до I ст. своєї зрілості й повноти. Рим виявився тим місцем, де на основі еллінізму та взаємодії культур і релігій «виплавлялося» нове суспільство й новий вселенський і універсальний світогляд.

Потреба в новій релігії була актуалізована кризою античних порядків, яка починалася. Економічна і соціально-політична кризи спричинили за собою і кризу *духовну*: відбувається розкладання традиційних цінностей і релігійних вірувань, падіння авторитету римських богів при широкому одночасному розповсюдженні марновірств, містики, чаклунства й магії. У Римі та провінціях посилюються процеси теокразії. Об'єктивні кризові явища в суспільстві викликають у мас *настрої* безпорадності, покинутості, що переходять у

відчай і безвихідність, у сліпу покірність долі. Римська релігія через свій формалізм і національний характер не може дати ні утіхи, ні надії на краще майбутнє.

Християнство було підготовлено широким розповсюдженням у Римській імперії ряду ідей іудаїзму, мітраїзму, старогрецької і староегипетської релігій, а також філософських учень античності: стоїцизму, неоплатонізму, неопіфагорізму і т. ін. Процеси теокразії й синкретизму філософських і релігійних учень сприяли виробленню *універсального світогляду і універсальної єдиної релігії – християнства.*

Незалежно від результатів полеміки історичної і міфологічної шкіл Ісус Христос – засновник християнства – є центром всіх напрямів християнства, сенсом їх існування, прикладом для наслідування.

2. ОСНОВИ СВІТОГЛЯДУ, ВІРОВЧЕННЯ Й КУЛЬТУ ХРИСТІЯНСТВА

2.1. Біблія – основне джерело світогляду й віровчення християнства

Основним джерелом віровчення християнства є Біблія (грец., множ. від «biblios» – книга), яка розглядається його послідовниками як Святе Письмо. У сучасному вигляді Біблія є зібранням різнорідних за формою і змістом стародавніх, переважно релігійних творів, які створювалися впродовж величезного історичного періоду, – з XIII ст. до н. е. по II ст. н. е., канонізованих релігійною традицією християнства.

Християнська Біблія складається з *двох частин: Старого Завіту і Нового Завіту.* Для християн вони являють собою єдине ціле, бо, за виразом Августина Блаженного: «Старий Завіт у Новому відкривається, Новий же в Старому ховається». Перша частина – *Старий Завіт* – був складений в дохристиянську епоху староеврейською й частково араміїською мовами (приблизно в XIII - II ст. до н. е.). Він був оснований на Єврейській Біблії (Танах), але відрізняється від неї найменуванням і порядком розташування ряду книг, заміною імені Бога (Яхве) загальним ім'ям (Господь), а також особливим «християнським прочитанням» єврейських текстів. Друга частина – *Новий Завіт* – написана ідеологами раннього християнства старогрецькою мовою і визнається тільки християнами.

На християнство, яке формувалося, мали вплив, перш за все, дві редакції *Старого Завіту*: давньоєврейська і давньогрецька. Давньоєврейський варіант, який був поданий масоретами (від давньоєвр. – хранителі традицій) містить 39 книг із строго визначеним числом віршів у них, які складають канон Танаха. Давньогрецький варіант Старого Завіту прийнято називати *Септуагінтою* (від лат.

septuaginta – «сімдесят»; християнська традиція її появу пов'язує з чудовим, надприродним перекладом Старого Завіту грецькою мовою за 72 дні 72 перекладачами). Перекладом Старого Завіту були зайняті багато філологів, які жили у різний час (від III до I ст. до н. е.). Саме цим можна пояснити наявні розбіжності між Септуагінтою та давньоєврейським Танахом. Так, у Септуагінті опинилося на 11 книг більше, ніж в давньоєврейському; виявилися доповненими і ряд канонічних книг (напр., «Буття» має 436, «Вихід» – 359, «Левіт» – 113, «Второзаконня» – 293 дрібних доповнення). Разом із тим саме Септуагінта стала тим текстом, завдяки якому з єврейським Святим Письмом змогли ознайомитися інші народи Римської імперії. Вона і стала базовим текстом для християнської традиції і разом з Новим Завітом склала первинний канонічний текст християнської Біблії.

Розповсюдження християнства спричинило подальші переклади Біблії (Старого й Нового Завітів) на коптський, ефіопський, готський. На рубежі II-III ст. з'явився переклад Біблії давньолатинською мовою, а близько 405 р. Ієронім Блаженний (бл. 345 - 420) закінчив переклад Біблії на основі Септуагінти на латину. Цей переклад називається *Вульгата*.

Християнські церкви – східна православна й західна католицька - приймають Старий Завіт за текстом Септуагінти. Протестанти не визнають додаткові книги та вкладки Септуагінти і оцінюють їх як апокрифи.

Найважливішою ідеєю Старого Завіту є, безумовно, *ідея монотеїзму – Єдиного Бога, морального Абсолюту, вперше парадоксально осмисленого як Бог Живий, як Особистість, що відкривається людині як особистості і пропонує їй свій Союз. Найважливішим світоглядним та етичним принципом, проголошеним Пророками, став примат етики над культом у служінні Богові: «Бо Я милості хочу, а не жертви, і Богознання більш, ніж всеспалень» [3, Ос. 6:6].*

Новий Завіт, друга, менша за об'ємом, частина Біблії – це зібрання книг, яке включає в себе всю різноманітність ранньої християнської літератури другої половини I ст. і початку II ст. Воно складається з 27 книг, які були написані в основному грецькою мовою і дійшли тільки на цій мові. Канон Нового Завіту був затверджений на Лаодикійському соборі 364 р. після відбору з десятків книг священних текстів, які існували до цього. Довгий час спірною книгою залишався Апокаліпсис. Тільки Карфагенський помісний собор 419 р. затвердив канонічність Апокаліпсису. Проте в східній церкві це рішення одержало визнання тільки після Трульського собору 692 р.

Ідея монотеїзму, задана в Старому Завіті, знайшла свій подальший розвиток у Новому Завіті. Бог в особі Ісуса Христа звертається вже не до «народу», а до кожної людини, при цьому Він спілкується навіть з митарями і блудницями [3, Мтф. 9:13]. Ця зверненість до людини зумовлює і тему індивідуальної відповідальності людини за здійснюваний нею вибір. Через це уявлення про Царство Боже в Новому Завіті опинилося пов'язаним з вимірюванням особистісної долі й індивідуальної відповідальності. У контексті цього виписана і основна, якщо не єдина, заповідь – любов до ближнього. Але якщо в Старому Завіті під «ближнім» найчастіше розуміли тільки одноплемінника й єдиновірця, то тепер – це будь-яка людина. «Ближнім» може стати навіть «ворог»: «А Я говорю вам: любіть ворогів ваших...» [3, Мтф. 5:44].

Змістовне ядро Нового Завіту складають *чотири Євангелія* (від грец. euangelion – добра звістка, блага звістка, благовість). Саме вони найбільш сконцентровано несуть у собі основи християнського світобачення, розкриваючи життя, вчення, спокутну хресну смерть і Воскресіння Христа як шлях до Царства Божого. Три перших Євангелія в основному збігаються в своїх свідченнях про життя і проповідь Ісуса, і з кінця XVIII ст. їх називають *синоптичними*. Четверте Євангеліє – від Іоанна – достатньо сильно відрізняється від синоптичних за фактичними даними, за своєю концепцією і манерою викладення.

Євангеліє від Матфея (написане після 70 р.) – перше і саме велике з чотирьох Євангелій. Відрізняється від інших Євангелій більш послідовним розповіданням, докладнішим викладенням учення Ісуса. Основна частина Євангелія є п'ятьма великими проповідями, однією з яких є **незабутня Нагірна проповідь** [3, Мтф. 5 – 7], де у сконцентрованій лаконічній формі наведено християнське вчення. Серцевиною вчення Христа є *непротивлення злу, заклик відповідати добром навіть на виявлення зла. Ісус проголошує шлях духовної досконалості й служіння добру і любові як єдиний шлях зміни світу* [Там же, 5:3-48].

Євангеліє від Марка – найранніше і найкоротше (у ньому всього 16 розділів) з усіх Євангелій. У ньому *акцент зроблено на справах, силі й рішучості Ісуса в подоланні злих сил та опорі владі імперського Риму. У спорі з фарисеями і книжниками Ісус відстоює не формальне, але усвідомлене дотримання заповідей, примат етики над суто ритуальними розпорядженнями* [3; Мрк. 7:15, 20-23].

Євангеліє від Луки (бл. 63-70 рр.) – третє із синоптичних Євангелій. *Це єдине з Євангелій, яке описує Вознесіння. Унікально у Луки і бачення історичної перспективи і місця церкви в ній. Євангеліє*

від Луки, як і інша його книга, – Діяння апостолів, *розглядає церкву як інструмент в руках Божих на шляху до спокутування в той короткий період часу, який відведений між смертю Христа й Другим пришествям.*

Євангеліє від Іоанна – це четверте з чотирьох Євангелій Нового Завіту і єдине, яке не зараховують до синоптичних. Місце і час написання Євангелія точно не визначене. У центрі Євангелія від Іоанна – ідея втілення в Ісусові Божественного Слова, або Логосу. Воно спирається на концепцію створення світу Словом Божим [5, Бут. 1:1-30], але при цьому проводить думку про те, що саме це Слово і з'явилося у світ у плоті - в Ісусові Христі, щоб розкритися через Нього людям в усій повноті [Іоан. 1:1-5]. Євангеліє від Іоанна [3, Іоан. 1:1-5] виразно пориває з іудейським світобаченням та іудейськими джерелами.

Для розуміння світогляду й віровчення християнства важливе значення мають і *Послання Апостолів*, з яких 14 приписуються традиційно апостолові Павлу, 1 – Іакову, 2 – Петру, 3 – Іоанну, 1 – Іуді (не Іскаріоту!). Необхідно підкреслити, що в сучасному протестантизмі особлива увага приділяється саме Посланням Апостолів, особливо посланням апостола Павла.

Апостол Павло (первинне ім'я Шауль; помер в 66/67 р.) пройшов шлях від супротивника і гнобителя християн до ревного християнина, «апостола язичників» [3, Діян. 9:1-30]. Проповідуючи, Павло прагнув подолати національну роз'єднаність і традиціоналістські забобони людей, трансформувати християнство в світову релігію. У Посланнях Павла міститься перша спроба систематизації християнського віровчення в суто богословському контексті. З діяльністю Павла пов'язують появу і обґрунтування в ранньому християнстві тенденцій відходу від радикального бунтарства [3, Рим. 12:14, 21], примирення з існуючим суспільством і суспільним станом [3, Колос. 3:22; Тіт. 2:9-10], радикального розриву з іудаїзмом. Головною ідеєю, що проходить через всі його повчання, є духовний порятунок. При цьому він акцентує увагу християн на тому, що будь-які духовні дари без християнської любові перетворюються на ніщо [3, Кор. 13:1-13]. Багато дослідників обґрунтовано вважають, що християнство як світова релігія – це християнство саме Павла.

Центральна тема книги «Діяння святих Апостолів» (скорочено «Діяння») (між 70 і 90 рр.) – розповсюдження християнської віри серед язичників і поступовий відхід християнської церкви від іудейських традицій.

Останньою книгою Нового Завіту, як уже наголошувалося, є *Одкровення Іоанна Богослова, або Апокаліпсис*. В ній наведено

пророцтво про загибель загрузлого в гріхах язичницького Риму і зображено торжество Царства Божого на землі – пророцьке передбачення про «тисячолітнє царство Христове».

Біблія як Святе Письмо християн мала величезний вплив на європейську цивілізацію. У Давнину і в Середньовіччі Біблія розглядалася як вищий і незаперечний авторитет, причому не тільки в питаннях віри та моралі, але й в питаннях політики, економіки, шлюбно-сімейних відносин. Проголошені Біблією гасла й норми використовували як з метою санкціонування пануючих суспільних відносин, так і для обґрунтування участі віруючих у національно-визвольних рухах і навіть у революційній боротьбі. Вона мала величезний вплив на розвиток і розповсюдження писемності, багато її ідей, тем і сюжетів уплелися у художню літературу, у повсякденну мову і побут багатьох народів.

Біблія – одна з найбільш публікованих і розповсюджених книг світу. Для поширення книг Святого Письма в різних країнах і різними мовами в XIX ст. виникли Біблійні громади (у 1946 р. вони були поєднані в міжнародну асоціацію Об'єднаних Біблійних громад). Сьогодні вони працюють більше ніж у 200 країнах світу.

Довгий час християнські громади були роз'єднані, «блага звістка», що передавалася усно, нерідко доповнювалася, інтерпретувалася відповідно до соціально-історичного і культурного буття общини. При формуванні ж канону виявляли і відбирали найбільш шанобливі серед окремих груп громади твори. *Ті релігійні твори, які не увійшли до біблійного канону і не визнаються священними в християнстві, стали називати апокрифами* (від грец. «таємний», «секретний», «сокровенний»), оскільки вони, незважаючи на заборону, нерідко зберігалися в общинах і використовувалися в богослужіннях.

Апокрифи підрозділяють на *старозавітні й новозавітні*. Для *старозавітних* апокрифів характерними є ідеї провіденціалізму, особистісного порятунку й індивідуальної віддяки.

Новозавітні апокрифи (їх налічується близько 100) можна розділити на чотири групи: 1) апокрифічні *Євангелія* (їх всього близько 50); 2) апокрифічні *Діяння* Апостольські; 3) апокрифічні послання; 4) апокрифічні *апокаліпсиси*. Для змісту *новозавітних апокрифів* характерні ідеї єдності віруючих, акцентоване ствердження всемогутності Христа [див. 1].

Другим найважливішим джерелом християнського віровчення є Святий переказ. Під Святим переказом християнство розуміє викладення істин віри в церковних документах і богословській літературі, за узгодженням оголошене осередком божественного одкровення. Такими зазвичай визнаються: Символи віри, які містять у

собі «апостольські догмати»; «Апостольські правила»; правила і постанови семи Вселенських і помісних соборів – в православ'ї, а в католицизмі ще й визначення подальших Вселенських соборів, аж до 21-го (II Ватиканського, 1962 - 1965), а також енцикліки і булли Папи Римського, стародавні літургії, творіння Отців Церкви і вчителів і т. ін. Слід відзначити, що Отцями церкви йменуються тільки ті автори, тексти яких не суперечили Святому Письму. Саме через це, наприклад, такі талановиті люди свого часу, як Тертулліан (бл. 160 - після 220), Оріген (185 - 254), Григорій Нісський (335 - бл. 394), не були віднесені до Отців Церкви, хоча зробили серйозний внесок до розробки християнського віровчення і культу. Найвідомішими й шановними *Отцями Церкви* є Амвросій Медіоланський (340 - 397), Августин Аврелій (354 - 430), Ієронім (бл. 347 - 419/420), Григорій Великий (бл. 540 - 604), Афанасій Александрійський (293 - 373), Василій Великий (бл. 330 - 379), Григорій Назіанзін (330 - бл. 390), Іоанн Златоуст (бл. 350 - 407), Іоанн Дамаскін (бл. 675 - 753).

Від Святого переказу слід відрізнити церковний переказ, який не має безумовного авторитету, оскільки відносно нього немає загальної церковної згоди.

Статус Святого переказу і його значущість для церкви в різних християнських конфесіях відрізняються. У православ'ї та католицизмі Святий переказ розглядають як частину Божого Одкровення, необхідну для правильного розуміння Святого Письма. Протестантизм відкидає значення Святого переказу як частини Одкровення і авторитету, наполягаючи на тому, що суть Письма необхідно сприймати з нього самого, а не з інших джерел.

Певне значення для формування християнського світобачення і способу життя має *агіографія* – розділ церковної історії й літератури, який вивчає життя святих. Ці Життя були покликані наставляти віруючих прикладами подвигів християнських святих і аскетів. Агіографія є особливо розвиненою та значущою в тих напрямках християнства, де існує культ святих, перш за все, в православ'ї та католицизмі.

2.2. Основні принципи християнського світогляду

На підставі Святого Письма і Святого Переказу сформувався християнський світогляд, основними принципами якого можна вважати:

1. *Теоцентризм*. Це центральний принцип, який зумовлює всі інші. Відповідно до принципу теоцентризму джерелом усякого буття, блага і краси є Бог. Принцип теоцентризму визначає цілісність і єдність світу (у Богові і через Бога) і додає йому (світу) морально-

етичного забарвлення. Згідно з цим принципом, Бог як особистість знаходиться в діалозі з людиною, зміст якого максимально реалізується в Одкровенні. У спілкуванні з людиною Бог виявляє сукупність онтологічних й етичних властивостей, *головна з яких – любов*. Він задає орієнтацію на рефлексивні форми свідомості, гостро особистісне емоційне переживання любові до бога; парадигму співчутливого відношення до світу і т. ін.

У християнстві принцип теоцентризму знайшов форму *христоцентризму*. Христоцентризм акцентує в християнстві феномен спокутної жертви Христа і порятунку («обожнення») людства, незважаючи на його гріховність, що додає християнству в цілому глибокий психологізм.

2. *Креаціонізм* (від лат. creatio – створення). Цей принцип прямо і безпосередньо впливає з принципу теоцентризму. Він свідчить, що все змінне створено Богом актом власної волі, завдяки своїй всемогутності із нічого і, навпаки, все створене змінюється і прагне до нікчемності. З принципу креаціонізму випливало песимістичне або оптимістичне світобачення залежно від того, чи робився акцент на створеності, «тварності» світу або на божественності творіння.

3. *Провіденціалізм*. Цей принцип пов'язаний з визнанням того, що Бог перманентно править створеним ним світом, людською історією і поведінкою окремої людини. Велике значення провіденціалізм мав для християнського розуміння моральності й історії.

Провіденціалізм безпосередньо пов'язаний з християнськими *есхатологічними* (грец. eschatos – останній і logos – вчення) переконаннями, тобто уявленнями про кінець історії та кінцеву долю світу. Християнська есхатологія успадкувала і переробила ідеї старозавітної есхатології. Проте *в християнстві більше уваги приділяється індивідуальній есхатології*. З кінцевою долею світу тепер пов'язується доля і відповідальність не народу (з його малою історією), а кожної конкретної людини (з її індивідуальним буттям).

До есхатологічних уявлень у християнстві відносяться також уявлення про скоре (друге) пришествя Ісуса Христа і початок на землі тисячолітнього царства, уявлення про Армагеддон [див. 3, Мтф. 24:3-25, 34-36; 2 Фс. 2:1-11; Мрк. 13:32; 1Фс. 4:15-170]. У кризові епохи в масовій свідомості загострюється передчуття скорого Другого пришествя, пов'язане з есхатологічними настроями [див. 24, с.220].

Уявлення про «тисячолітнє царство» Ісуса Христа отримали назву хіліазму або мілленаризму (от лат. mille – тисяча, тисячоліття).

Учення про друге пришествя Христа імпліцитно містить доктрину *Страшного Суду*. Згідно з християнськими уявленнями, передоднем

Страшного Суду вважається воскресіння всіх мертвих людей без різниці – праведників і грішників – за їх тілесною природою. Під час Суду відбудеться відділення праведників, які успадкують вічне життя, від грішників, які відправляться в пекло на вічні муки. Підсумком Страшного Суду є перетворення світу і «життя майбутнього століття».

4. *Сотеріологізм* (від грец. *soterion* – порятунок і *logos* – учення). Ідея порятунку – порятунку всіх – найважливіша з ідей християнства. Християнська сотеріологія виходить з того, що гріхопадіння перших людей Адама і Єви мало тяжкі наслідки для всього людства. Подолати їх люди своїми силами не в змозі. Тільки спокутна жертва Ісуса Христа відновила зв'язок Бога з людьми, відкрила їм шлях до порятунку. Принцип сотеріологізму підкреслює орієнтацію всієї життєдіяльності людини на порятунок душі. Сам же порятунок інтерпретується як процес з'єднання людини з Богом.

5. *Персоналізм*. Цей принцип припускає розуміння людини як «персони» – неподільної особи, що має розум і свободу волі, створеної за образом і подобою Бога й наділеною совістю. Персональний світ непроникний для інших людей і абсолютно прозорий для Бога. Внутрішнє, приховане від оточуючих життя особистості стає вирішальним чинником при визначенні кінцевої долі людини [15, с. 392]. З принципом персоналізму пов'язана практика християнської *сповіді*.

Персоналізм пов'язується зазвичай з *особливого роду антропоцентризмом*: людина мислиться вінцем творіння, посередником між Богом і світом. Найбільш кардинальний «поворот до людини» відбувся в християнській теології в ХХ ст. Багато християнських теологів вважають, що у наш час можна сказати щось значуще про Бога і світ, лише кажучи одночасно про людину. Більше того, вони стверджують, що потрібно відповісти спочатку на запитання про суть людини, причини і характер її прагнень, її пізнавальні можливості і т. п., а потім вже приступати до створення вчення про Бога.

6. *Ревеляціонізм*. Згідно із цим принципом найнадійніший і достовірніший спосіб пізнання найважливіших для людини істин полягає в збагненні сенсу священних писань, що містять у собі Боже Одкровення (*Revelatio*), тобто розкриття перед людиною Божественної волі й таємниць буття. Цей принцип не виключає інших способів пізнання, проте робить їх нерідко зайвими [3, 1Кор. 1:19-27; 3:18-20; Колос. 2:8 й ін.] [додатково див. 15].

У світогляді християн ведучими були ідеї гріховності, порятунку і спокутування гріхів людських Боголюдиною, Ісусом Христом. Основною константою є морально-етичне вимірювання всіх відносин,

бо «Хто не любить, той не пізнав Бога, тому що Бог є любов» [1Іоан.4:8]. Онтологізація любові підносить її до універсального морального зв'язку. Вона підпорядковує собі всі інші – майнові, інтелектуальні та інші – людські цінності. «Якщо маю дар пророцтва, і знаю всі таємниці, і маю всяке пізнання і всю віру, так що можу і гори переставляти, а не маю любові, – то я ніщо. І якщо я роздам увесь маєток свій і віддам тіло своє на спалювання, а любові не маю, немає мені в тому ніякої користі. Любов довго терпить, милосердствує, любов не заздрить, любов не підноситься, не гордиться, не сваволить, не шукає свого, не дратується, не мислить зла, не радіє неправді, але сорадіє істині; все покриває, всьому вірить, всього сподівається, все переносить. Любов ніколи не перестане, хоч і пророцтва припиняться і мови замовкнуть, і знання знищиться» [3, 1Кор. 13:2-11].

2.3. Становлення і еволюція християнської церкви, віровчення й культу християнства

В основному християнська догматика складалася в період IV – VIст. Формування і остаточне затвердження догматів відбувалося на Вселенських соборах. *На Нікейському (325) і Константинопольському (381) Вселенських соборах був сформульований загальний християнський Символ віри*, що містить 12 основних положень віри. Згідно з богословською точкою зору, *Символ віри* того або іншого релігійного напрямку є коротким викладенням головних положень (догматів), що сприймаються чистою вірою. У християнстві прийнято вважати, що *догмати* – це богооткровенні уможлядні істини, що містять у собі вчення про Бога і Його відношення до світу і людини, зберігаються, визначаються і передаються церквою як незаперечні, незмінні й обов'язкові для всіх віруючих правила віри. Християнські догмати затверджувалися в обстановці гострих суперечок, які не припинялися і після канонізації догматів. Вони велися головним чином навколо трьох головних догматів: триєдність Бога, втілення і спокутування.

Константинопольський собор (381) обговорював вчення александрійського пресвітера *Арія* (256 - 336), який стверджував, що Бог-Син не єдиносущний Богові-Отцеві, тільки Бог-Отець предвічний й невимовний, тоді як Син Божий створений, але не з Божественної суті, а з нічого. Його відмінність від людини полягає в тому, що він наділений більш довершеними якостями й гідністю.

На початку V ст. особливо гостра суперечка розгорілася навколо догмата боготвілення. Частина духівництва, очолювана константинопольським патріархом *Несторієм* (народ. близько 450), відкинула уявлення, що склалися, про народження Христа від

Богородиці. Жінка народила людину, а не Бога. І лише за натхненням Святого Духу в нього вселилося божество і він став рятівником.

На 4-му – Халкідонському (451) соборі – головна увага була приділена обґрунтуванню догмата спокутування і боговтілення. *Монофізити* (від грец. один, єдиний, і природа – єство) учили, що в Ісусові людське єство поглинене божественним, і тому визнавали в ньому тільки божественну природу. Собор засудив монофізитство.

На початку VII ст. виникло вчення *монофелітства*, яке прагне виробити компроміс між ортодоксальним християнством і монофізитством. Монофеліти стверджували, що Христос мав дві різні сутності, але одну волю. Це учення було засуджено собором у Константинополі (680 - 681). Під впливом учення *Максима Ісповідника* (бл. 580 - 662) собор підтвердив учення про Христа як дійсного Бога і дійсну людину, яка має дві натури і дві волі в одній іпостасі, хоч і з переважанням божественного над людським.

Таким чином, *Нікео-константинопольський Символ віри* неодноразово доповнювався і уточнювався (аж до останнього загальнохристиянського, 7-го Вселенського собору, II Нікейського, 783-787), перш ніж він набув остаточного вигляду:

Перший член Нікео-константинопольського Символу віри зобов'язує кожного християнина вірити в існування єдиного «Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого». З другого до сьомого члени *Символу віри* присвячені Ісусові Христу і зобов'язують вірити «в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, народженого від Отця раніше всіх століть; Світа від Світа, Бога істинного від Бога істинного, народженого, нествореного, однієї істоти з Отцем, через якого все створено; / Для нас людей і для нашого порятунку який сходить з небес, прийняв плоть від Духу Святого і Марії Деви, і який зробився людиною; / Розіпнутого ж за нас при Понтії Пілатові: який страждав і був похований; / І який воскрес в третій день, згідно з писаннями (пророчими). / І мав сходження на небеса і який сидить праворуч Отця; / І знову має прийти, із славою судити живих і мертвих, царству Якого немає кінця». Восьмий член *Символу віри* зобов'язує православних вірити «в Духа Святого, Господа, який дає життя, який виходить від Отця, якому поклоняються та якого прославляють рівно з Отцем і Сином, який говорив через пророків». Дев'ятий - *присвячений* церкві й зобов'язує вірити «в єдину святу, соборну – вселенську і апостольську церкву». Десятий визнає необхідність таїнства хрещення. Одинадцятий і дванадцятий члени *Символу віри* *закликають* віруючого чекати воскресіння мертвих і вічного життя після Страшного Суду [див. Закон Божий/ Московская патриархия. –

Репринтное издание. М., 1991. С. 499 - 500]. Надалі у такому вигляді його було збережено в православ'ї, в католицизмі було доповнено рядом догматів, а в протестантизмі змінено.

Розбратами, спорами і дискусіями супроводжувалося утвердження *християнського культу*. У перших століттях церква в категоричній формі забороняла яке б то не було зображення святих. Наприкінці IV ст. Євсевій (бл. 260/65 - 338/339) вважав уживання ікон ідолопоклонством. Церковний собор в Ельвірі на початку IV ст. установив правило, згідно з яким на стінах не має бути ніяких предметів шанування. Тільки до середини VI ст. було вирішено спір про те, як зображати Ісуса Христа. 82-ге правило Вселенського собору (553 р.) зобов'язувало зображати Сина Божого в людській зовнішності, а не у вигляді агнца. Проти поклоніння іконам виступали несторіани і монофізити. Були дані урядові розпорядження, що забороняли використання ікон. Ця суперечка була вирішена тільки на сьомому Вселенському соборі (787 р.), що утвердив правило, відповідно до якого вважалось необхідним зображення святих осіб і подій і поклоніння ним. Великий внесок у вирішення проблеми шанування ікон зробив *І.Дамаскін (675 - 753)*, який вважав, що оскільки світ створений, остільки він несе на собі відбиток божественної присутності. Тому культовий предмет, який сам по собі не є божество, через причетність до сакрального набуває містико-символічного значення. У матеріальному образі (іконі) відбувається речове розкриття надчуттєвого початку. Ці аргументи і визначили рішення 7-го Вселенського собору.

З погляду сучасних християнських богословів найголовнішим елементом культу є *таїнства*, бо в них «під видимим образом» повідомляється віруючим «невидима благодать Божа». Таїнства вважаються встановленими самим Ісусом Христом, хоча він, як свідчить євангельське оповідання, говорив лише про три з них – хрещення, причащення і покаяння. Насправді, повний склад таїнств формувався, мабуть, поступово. На початку були прийняті хрещення і причащення, потім священство і лише в IV-V ст. – інші. Так, ще в XIII ст. таїнством вважався постриг (посвячення) в чернецтво, пізніше виключене з їх числа, а соборування було складовою частиною таїнства покаяння.

Православ'я й католицизм визнають з XIII ст. *сім таїнств*: хрещення як зняття спадкової гріховності; причащення як інтимне з'єднання з Ісусом Христом за допомогою куштування хліба і вина, втіленого в «Плоть і Кров Христову»; миропомазання як передача Дарів Святого Духу; священство як введення в право здійснення таїнств як пастор; шлюб як співучасть у шлюбі Христа з Церквою; сповідь або покаяння перед Богом; соборування як клопотання зцілення душі й тіла. Більшість протестантів визнають тільки два

таїнства: хрещення/конфірмацію і причащення/хлібопереломлення, до того ж їм відмовляють у благодаті, тому що бачать у них лише пам'ятний символ або алегорію.

Становлення *організаційних форм християнських общин* також забрало тривалий проміжок часу. Формування кліру відноситься до II ст. і пов'язано з поступовою зміною соціального складу ранніх християнських общин: появою в них заможних римлян. Заможна частина християн згуртовує у своїх руках управління майном і керівництво богослужбовою практикою. Посадовці, які спочатку обираються на певний термін, а потім довічно, утворюють клір. Священники, диякони, єпископи, митрополити витісняють харизматиків (пророків) і концентрують у своїх руках всю повноту влади [докладніше див. 23].

З середини III ст. у християнстві починає розвиватися інститут чернецтва. З IV ст. він набуває певних організаційних форм.

Спочатку чернецтво не пов'язувалося з кліром. Проте вже в VII ст. у східних церквах закріплюється практика, що існує і понині, присвячувати в єпископи тільки тих, хто є ченцем [див. 20, с. 657].

Таким чином, є всі підстави вважати, що під впливом певних історичних і соціальних процесів християнство в перших століттях нової ери оформилося як розвинена світова релігія. Цьому сприяли й едикти імператорів: Константин у 313 р. дав християнам свободу віросповідання в Римській імперії; в 321 р. оголосив християнство головною релігією імперії; в 392 р. імператор Феодосій заборонив усі язичницькі культури. Християнство стало єдиною державною релігією Риму.

3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ХРИСТІЯНСТВА

3.1. Розколи в християнстві: їх причини й наслідки

Хоча вже в ранньому християнстві існувало поняття єдиної Вселенської церкви, воно ніколи не було єдиною течією. Поширюючись по численних провінціях Римської імперії, християнство пристосовувалося до соціальних відносин, що склалися, і місцевих традицій. Це породжувало різні інтерпретації канонів і приводило до спорів і суперечностей між основними патріаршими центрами.

Найважливіше значення для церковних розколів мав розділ Римської імперії в 395 р. на Східну (що пізніше отримала назву Візантія) і Західну. Наслідком децентралізації Римської держави було виникнення перших чотирьох автокефальних церков: Константинопольської, Александрійської, Антиохійської, Єрусалимської. Невдовзі від Антиохійської відокремилася Кіпрська, а потім Грузинська церква. Але це не обмежувалося тільки розділенням церков, деякі з них відмовлялися визнавати рішення Вселенських соборів і затверджену ними догматику.

У 431 р., після засудження Ефеським Вселенським Собором несторіанства як ересі, від ортодоксального християнства відкололася частина несторіан і утворила власну самостійну церкву. (У сучасному світі прихильниками *несторіанства* є близько 200 тис. осіб, їх громади знаходяться в Іраку, Сирії, Індії, Ірані та Росії).

У середині V ст. вірменське духовенство не погодилося із засудженням монофізитів Халкідонським собором (451 р.) і відмовилося прийняти догмат Боговтілення. Це стало початком утворення так званих «*нехалкідонських*» (*монофізитських, орієнтальних*) церков, які поставили себе в особливе положення відносно ортодоксального християнства. (На сучасному етапі це – Вірменська апостольська церква, Коптська церква, Ефіопська церква, Яковитська (Сирійська) церква, а також пов'язані з ними евхаристичним спілкуванням Маланкарська Сирійська церква, Ерїтрейська Церква і реліктова Ассирійська церква Сходу, яка досі не спілкується ні з однією з християнських церков, окрім унікальної за своєю історією та самобутньою релігійною культурою Малабарської (Християн Апостола Хоми).

Найбільшим розколом християнства стала поява двох основних напрямів – ***католицизму й православ'я***. Цей розкол назрівав протягом багатьох сторіч і виявився неминучим наслідком відмінностей у соціально-історичному, політичному й культурному розвитку східних і західних областей Римської імперії.

Східна імперія була єдиним, достатньо сильним державним утворенням і завдяки цьому проіснувала ще 1000 років. Церква опинилася тут підлеглою сильній імператорській владі.

Західна Римська імперія являла собою роздроблений конгломерат князівств, які були незабаром завойовані німецькими племенами. В таких умовах християнська церква довгий час користувалася відносною самостійністю. Політична нестабільність перетворювала церковну організацію на основу не тільки релігійного, але й суспільного та політичного життя.

Церква почала підтримувати королів-християн, певним чином сприяючи цим консолідації Західного світу. Таке становище церкви стимулювало прагнення західного християнства до панування у всіх сферах суспільства, включаючи політику.

Розділення Римської імперії на Східну і Західну породило усередині єдиної церкви адміністративно-територіальне двовладдя і одночасно суперництво за верховенство у християнській церкві, бо «ніщо не може розділити церкви так, як владолюбство», стверджував Іоанн Златоуст (IV ст.).

Для зазіхань римських єпископів на виняткове становище серед інших ієрархів церкви вже у перші століття склалися об'єктивні

історичні передумови. Особливе місце первосвященника (грец. – «папа») було зумовлено перш за все тим, що він очолював церкву у столиці імперії. Перший Вселенський собор (Нікея, 325 р.) крім всього іншого визнав і першість римських єпископів у церкві, Другий Вселенський собор (Константинополь, 381 р.) закріпив за римськими єпископами почесне перше місце у списку ієрархів.

До історичних передумов додалися *теологічні*. Римські єпископи («папи») вважали Рим матір'ю всієї християнської церкви. Саме у Римі, на їх думку, була заснована перша християнська громада апостолом Петром, який отримав старшинство у церкві безпосередньо від Ісуса [ЗМатф. 16:18]. Крім того, у Римі проповідував апостол Павло і там, як і апостол Петро, прийняв мученицьку смерть. На цій підставі вже папа Каліст I (217 – 222) і єпископи Риму, які прийшли слідом за ним, доводили, що їм належить не тільки почесна, але й юридична першість.

Перші розбіжності між Сходом і Заходом, між Константинополем і Римом з'являються у IV ст., коли в Константинополі була утворена нова архієпископія (330 р.), яка отримала звання столичної, а її глава (на Константинопольському соборі 381 р.) був визнаний першим серед східних церков як «єпископ нового Риму».

Суперечності посилювалися у VI ст., коли Константинополь звільнив Рим від варварів і він попав у залежність від візантійських імператорів. Але з середини VII ст. Візантія зазнає атак Арабського Халіфату і водночас усередині роздирається політичними й ідеологічними суперечностями. У VIII ст. Римська церква звільняється від опіки Візантії, утворюється Папська область.

Відмінності східного та західного християнства багато в чому визначалися особливостями процесу феодалізації, який проходив на їх територіях. У західних областях феодалізація здійснювалася стрімкішими темпами. Враховуючи швидкозмінну обстановку, Західна церква відповідно вносила поправки до свого віровчення і обрядів, у тлумачення Вселенських соборів і християнських догматів.

Феодалізація східних частин колишньої Римської імперії йшла значно повільніше. Застійність суспільного життя зумовила й консерватизм церковного життя православ'я. Так, під впливом цілком конкретних історичних обставин сформувалися дві характерні особливості східного і західного християнства, що збереглися до теперішнього часу: у Західній церкві – це гнучкість, швидка пристосовуваність, у Східній – консерватизм, тяжіння до традиції, до звичаїв, овіяних і освячених давниною.

На особливостях східного і західного християнства позначилися і *особливості розвитку духовної культури. Східне християнство багато в чому спиралося на традиції давньогрецької культури,*

філософії, науки. Тому воно концентрувало свою увагу на онтологічних, філософських проблемах, а західне – на юридично-правових.

До історичних і соціально-політичних причин розділення церков з часом додаються *догматичні й канонічні*.

Серед причин розділення церков важливе місце зайняла суперечка з приводу додавання «*філіокве*» до восьмого члена Символу Віри. Визнання «*філіокве*» означало, що церква – «містичне тіло Христове» – виступає у ролі монопольного хранителя і розпорядника отриманої від Сина і помноженої заслугами святих благодаті. Вже одне це робить її непідвладною мирським установам, що і стало принциповим елементом католицької доктрини [12, с. 182].

Для візантійської церкви подібний підхід був принципово не прийнятним. Східне богослов'я наполягало на початковому варіанті Символу Віри – походження Св. Духу тільки від Отця.

Питання про походження Святого Духу було найважливішим, але не єдиним пунктом розбіжностей між Сходом і Заходом. До моменту розділення церкви накопичилась безліч *інших відмінностей*. Рим прийняв тільки 50 апостольських правил канонічного права з 85 затверджених Трулльським собором 692 р. і не визнав, відповідно, ухвалу цього собору про повну рівність патріархів Риму й Константинополя, про засудження безшлюбності пресвітерів і дияконів, про заборону суботнього посту, про заборону зображувати Христа у вигляді агнця, на якого указує Іоанн Предтеча. Крім того, на Заході утвердилась практика богослужінь виключно латинською мовою. Перевага віддавалася і *Біблії латинською мовою – Вульгаті*. Західна церква не давала права мирянам тлумачити Святе Письмо і не вважала за можливе вихід кліриків з духовного звання. Були й інші розбіжності між двома церквами.

Коли над Візантією нависнула загроза нашестя персів, римський Папа Лев IX пред'явив їй територіальні претензії. Діставши відмову, Папа оголосив анафему візантійському патріарху Михайлові Керуларію (1043 – 1058). У свою чергу, церковний собор Візантії звинуватив Папу в єресі і оголосив йому анафему. *16 липня 1054 р. відбувся повний розрив західного та східного християнства*. Надалі розгром Константинополя (13. 04. 1204 р.) хрестоносцями і створення паралельних східних патріархатів з підпорядкуванням їх Риму зробили примирення остаточно неможливим.

Західна церква почала називатися римсько-католицькою, що означало римську вселенську церкву; східна – греко-кафолицькою або православною, тобто вселенською, вірною принципам ортодоксального християнства. Обидва напрями, видно, зберегли для

найменування церкви термін «кафолічна» (у латино-романському звучанні – «католицька»), що відобразив обопільні претензії на свою вселенськість і загальнозначущість. Проте смислові відтінки «вселенськості» у східної й західної церков розрізнялися. Для Риму ідея вселенськості – це ідея глобального охоплення всіх християн під егідою папської влади. Східна ж церква більшою мірою ставить тут акцент на «згоду в істині» та належність християн надособистісній єдності канонічного ладу – «соборності». Відмітимо, що саме тому у документах православних церков відбувається нерідко заміна поняття «кафолічна церква» на поняття «соборна церква».

У XIII - XV ст. не раз Римом робилися спроби об'єднання (і підпорядкування) церков. Для цього був розроблений новий в історії церкви інститут союзів – унії. Через висновки унії церкви входили до складу Римської церкви, зберігаючи східну обрядовість. Слід зазначити, що недавно Ватикан визнав, що унії були не кращим способом об'єднання, а іноді вели до поглиблення розколу.

Лише у 1965 р. Папа Римський Павло VI і патріарх Константинопольський Афіногор I зняли взаємну анафему з обох церков, але возз'єднання церкви не відбулося, дуже багато накопичилося взаємних образ і претензій.

Наступним найбільшим і не менш доленосним для християнства був розкол католицизму в XVI столітті і виділення в самостійний напрям **протестантизму**. Організаційно сучасний протестантизм являє собою велику кількість незалежних церков і сект, пов'язаних в тій чи іншій мірі з основними його течіями: лютеранством, кальвінізмом і англіканством.

Розколи поділили християн на непримиренні табори і були причиною численних релігійних воєн, взаємних переслідувань.

Розколи не тільки вплинули на стан християнських церков, але й викликали серйозні зрушення у культурі Європи. Не можна не бачити, що тип конфесії, розповсюджуючись та історично утверджуючись, починає впливати на формування менталітету, характеру і культури народу. Звідси – належність до католицької або православної церкви спричинила розділ європейців на західних і східних.

Отже, історичне буття християнства – це складний, суперечливий і безперервний процес адаптації до історичного часу і різних культур, що супроводжувався внутрішніми розділами і об'єднаннями.

3.2. Православ'я: особливості віровчення, культури й організації

Православ'я поширене переважно в країнах Східної Європи, Близького Сходу і на Балканах і подано п'ятнадцятьма

автокефальними (самостійними) церквами: Константинопольською, Александрійською, Антиохейською, Єрусалимською, Російською, Грузинською, Сербською, Румунською, Болгарською, Кіпрською, Елладською, Албанською, Польською, Православною церквою Чеських земель і Словаччини, Американською. Загальне число прихильників православ'я в світі (на поч. ХХІ ст.) – близько 225 млн чоловік. В Україні православ'я – провідна християнська конфесія. У 2007 р. православні становили 51,6% від загального числа віруючих України.

Походження терміна «православ'я» зазвичай пов'язують з поняттям *ортодоксія*, в етимології якого містяться грецькі слова, що переводяться як «правильна думка». Слово «православ'я», яке увійшло до вжитку слов'янського світу, – калька з грецького поняття.

Відмінною особливістю православ'я є те, що воно з часів перших семи Вселенських соборів не додало жодного догмата до свого віровчення на відміну від католицизму та не від одного не відмовилося, як це мало місце в протестантизмі. Саме це православна церква вважає головною зі своїх заслуг.

Основним джерелом віровчення, культу й організації православ'я, як і всього християнства, є Біблія. Для старозавітного розділу Біблії найбільш достовірним православ'я вважає Септуагінту, з якої до канону віднесено 39 книг, що збігаються з найбільш раннім «палестинським списком» іудаїстських текстів. Їх називають протоканонічними. Останні 11 текстів є «для душі корисними», але не натхненними Богом.

У новозавітному розділі православних видань Святого Письма структурної відмінності із західнохристиянським немає. Разом із тим необхідно відзначити, що особливою гідністю православного сприйняття Біблії вважається *визнання пріоритету Нового Завіту над Старим.*

Іншим важливим джерелом православного віровчення і культу є *Святий Переказ*. До його складу православ'я включає, перш за все, ту частину християнської спадщини, яка відноситься до розділення церков. Слід зазначити, що в православній традиції не прийнято встановлювати строгі хронологічні рамки Переказу: стверджується, що Святий Дух діє через людей у всі часи.

Біблія і Святий Переказ в православ'ї не протиставляються один одному, навпаки, Переказ є тим духовним середовищем, в якому створюється і усвідомлюється Біблія.

Православ'я, прийнявши повною мірою та завершено Нікео-Константинопольський Символ Віри, не відмовилося від своєрідності богословського *тлумачення догматики. Основною теоретичною*

проблемою православ'я стає проблема онтологічного співвідношення людської та божественної природи в Боголюдині. Богослови зосереджуються на роздумах про містичну сторону свідомості й поведінки тих, хто повірив у Христа, на виявленні шляхів і засобів перетворення людської природи та її прилучення до божественної – обожненні (особливої якості людської тілесності, що виникає після усунення викликаного гріхопадінням неповноцінності плоті).

Для православ'я «обоження» – це антропологічний та етичний ідеал. Порятунком з точки зору православ'я досягається взаємодією («синергією») божественної благодаті й вільної спрямованості людини до Бога. Концепцією обоження православ'я усуває автоматизм порятунку, не зменшуючи при цьому силу і могутність Бога. Віруючий зобов'язаний стати «співпрацівником» Бога, допомагаючи йому у перетворенні спотвореного гріхом людського ества.

В обґрунтування концепції обоження православ'я використовує й аргументи, запропоновані членами так званого «кападійського гуртка»: Григорієм Назіанзіном (бл. 330 - 390), Василем Кесарійським (330 – 379) і Григорієм Нісським (335 – 394); ученням Псевдо-Діонісія Ареопагіта у «Ареопагітиках» (V ст.), Максимом Ісповідником (бл. 580 – 662), Іоанном Дамаскіним (675 – 753). Важливий вплив на конфесійний розвиток православ'я зробило візантійське *чернецтво*. Саме у його середовищі виникли передумови для *ісихастичного містицизму*.

Ісихазм (грец. hesychia – спокій і тиша) як учення і як містична традиція в православній церкві виник у Візантії в середовищі ченців Афона у XIV ст. Його засновником вважається афонський чернець Григорій Синаїт (1260 – 1340). Розвиток ісихазм отримав у Григорія Палами (1296 – 1359) і Миколи Кавасила (народ. 1371). Константинопольські Собори (1351 і 1368 рр.) *утвердили ісихазм як дійсний вираз церковної віри* і зарахували до сонму святих Григорія Паламу.

Головні положення віровчення православ'я викладені в *Нікео-Константинопольському Символі віри*, основні інтерпретації якого наведені богословами і «отцями церкви», були узаконені й подальшому переосмисленню не підлягали.

Вважається за обов'язкове для всіх православних визнання цього Символу Віри. Символ віри читається під час ранкового богослужіння (відома молитва, що починається словами «Вірую в єдиного Бога...»), під час обряду хрещення.

Православний культ строго регламентований віровченням і церковними канонами, має достатньо складний, але злагоджений

характер, посідаючи важливе місце у самій структурі конфесії. Найбільш важливими елементами у православному культі є *таїнства*. Православ'я *визнає усі сім християнських таїнств*: хрещення, миропомазання, євхаристію (причащення), покаяння (сповідь), брак, священство, маслосвяття (соборування). Всім їм надається догматичного значення. Православ'я має свої особливості ритуального оформлення таїнств. Так, хрещення немовлят здійснюється шляхом триразового занурення у купіль; миропомазання відбувається під час хрестильних дій; причащення – квасним хлібом і вином всіх, а не одного лише духівництва; у таїнстві покаяння православ'я священникові надає роль повіреного: він не відпускає гріхи, але служить «проводарем», який з'єднує того, хто кається, з Богом⁴; таїнство священства або висвячування (хіротонію) можуть здійснювати тільки єпископи, оскільки вони є, з погляду церкви, наступниками апостолів і «носіями вищої благодаті священства».

Разом із таїнствами в культовій практиці православ'я є священнодійства або *обряди*, встановлені церквою. Це молебні з різних приводів, освячення води та за її допомогою різних предметів, постриг у ченці, відспівування покійних, поклони і т. п. Обряди православної церкви мають тривалу історію розвитку. *Їм, на відміну від інших елементів православ'я, властива національно-культурна специфіка автокефальних церков*.

Центром здійснення православного культу є *храм*. За православними канонами, храм є місце зустрічі віруючих з Богом, отримання ними дарів Пресвятої Трійці. Це – церковна будівля, яка втілює в собі прийнятий в православ'ї образ світу як божого творіння. Храм поділяють на три основні зони: *притвор* (або «нартекс») – вхідне приміщення; *середня частина храму, або власне храм* – *центральна площа для молитовних і обрядових дій*; *вівтар (піднесений жертвник)* – піднесене місце в храмі, на якому при богослужінні здійснюється «безкровна жертва», знаходиться у східній частині храму. Мирянам вхід у вівтар заборонений. Вівтар відділяється від середньої частини храму *іконостасом* – особливою перегородкою, на якій уставлені ікони. Ікони на іконостасі розміщені відповідно до канонічної ієрархії і містять зображення Христа, богородиці, архангелів, апостолів, пророків, святих.

В інтер'єрі православного храму велику роль відіграють спеціальні предмети культу – ікони, фрески, розп'яття, засвічені

⁴У православ'ї сповідь має таємний характер, що означає неприпустимість розголошення священником змісту сповіді. Але в реальному житті ця вимога, на жаль, не завжди виконувалася. Так, наприклад, у 1721 р. російська церква отримала «Духовний регламент», який зобов'язував приходських священників доносити властям одержані на сповіді відомості про зазіхання на інтереси імператора, його родини й держави.

лампади, свічки, що горять, але не використовується кругла скульптура.

Кожен храм присвячується Богові, маючи ім'я в пам'ять тієї або іншої священної події або святого.

Над входом у храм, іноді поряд із храмом, будують *дзвіницю*, тобто вежу, на якій висять дзвони. Дзвони є ритуальним сповіщенням для віруючих про початок богослужіння і супроводжують окремі елементи цього богослужіння. Для православної музики, яка виключає застосування музичних інструментів, дзвони частково заповнювали цю недостачу.

У храмі здійснюють головну культову дію – суспільне *богослужіння*.

Порядок богослужіння як на весь рік, так і на тижні й навіть дні, у православ'ї строго розроблений. У добовому богослужінні головною є *літургія*, або обідня, яка здійснюється між сходом сонця і полуднем. *Під час літургії здійснюється таїнство причащення, або євхаристії.*

Актом, який завершує богослужіння, може стати тематичний виступ священика перед паствою – *проповідь*.

Згідно зі церковним статутом, богослужіння дозволено проводити тільки за відповідними книгами. Позастатутних богослужінь православ'я не визнає.

Мова православного богослужіння зазвичай пов'язана з історією і обставинами буття кожної з помісних церков. Російське православ'я використовує варіант церковнослов'янської мови, наближений до розмовної та літературної російської мови.

Невід'ємною частиною культової практики православ'я є *свята*. Кількість свят у православ'ї така велика, що навіть в будні зазвичай згадується декілька значущих подій і персоналій. Святкове коло православ'я відкриває *Великдень* – головне і найбільш шанобливе свято. Він установлений на згадку про *воскресіння* розпнутого на хресті Ісуса Христа. Це свято може припадати на 35 різних днів у проміжку між 4 квітня і 9 травня.⁵ У церкві складають на багато років вперед таблиці дат святкування Великодня – пасхалії. При цьому всі православні церкви складають пасхалії за юліанським календарем, хоча більшість із них (за винятком Єрусалимської, Російської, Сербської і Грузинської) в богослужбній практиці користуються григоріанським календарем. За Великоднем слідують найважливіші *дванадцять свят*: *Різдво Христове*, 7 січня; *Хрещення Господнє* (Богоявлення), 19 січня; *Стрітення Господнє*, 15 лютого; *Благовіщення*, 7 квітня; *Преображення Господнє* (Спас), 19 серпня;

⁵ Усі дати православних свят подані за новим стилем (за григоріанським календарем)

Успіння Богородиці (Перша Пречиста), 28 серпня; *Різдво Богородиці*, 21 вересня; *Здвиження Хреста Господня*, 27 вересня; *Введення Богородиці в храм*, 4 грудня; *Вхід Господній в Єрусалим* (Вербне воскресіння, за тиждень до Великодня); *Вознесіння*, на 40-й день після Великодня; *П'ятидесятниця* або *Трійця*, на 50-й день після Великодня. На наступний ранок наголошується *день Святого Духа*, утішника.

До великих православних свят відносяться також: Покрова Пресвятої Богородиці (вважається великим тільки в російському православ'ї, наголошується 14 жовтня), встановлений в пам'ять звільнення Константинополя від облоги у X ст.; Обрізання Господнє (14 січня); Різдво Іоанна Предтечі (7 липня); День апостолів Петра і Павла (12 липня); Усікновення голови Іоанна Предтечі (11 вересня).

Завершують систему свят *престольні свята*, що відзначаються переважно на честь того чи іншого святого або релігійної події, якій присвячена дана церква (храм).

Щотижневим святом у православ'ї, як і у всіх християн, є *воскресіння*.

Важливе місце у православному культі займають *пости* – повне або часткове утримання від їжі, перш за все, м'ясної та молочної, і чуттєвих задоволень протягом певного часу. Сенс і призначення посту – в «очищенні й оновленні людської душі». У православ'ї існують багатоденні й одноденні пости. *Багатоденними постами* є: *Різдвяний* (передуює святу Різдва Христова на 40 днів); *Великий* (встановлений в пам'ять 40-денного посту Ісуса Христа у пустелі); *Петров* (по-іншому – апостольський піст, піст апостолів Петра і Павла, триває залежно від дати святкування Великодня: починаючи з Духова дня до 12 липня – Дня святих Петра і Павла); *Успенський* (на честь Богородиці Діви Марії; триває з 14 по 28 серпня (дня Успіння Богородиці)). *Одноденні пости* в православ'ї – це: 1) піст кожної середи (день спогадів про віддання Христа на страждання і смерть) і п'ятниці (день спогадів про Його страждання й смерть); 2) піст у Свято Здвиження Хреста Господня (27 вересня); 3) піст в Усікновення голови Іоанна Предтечі і Хрестителя Господня (11 вересня); 4) піст у вечір (18 січня) Богоявління Господня.

У православ'ї (як і в католицизмі) існує *культ святих*, тобто шанування святих – осіб, які за тими чи іншими критеріями вважаються наділеними святістю. Порядок зарахування до лику святих у православ'ї – канонізацію – кожна автокефальна церква визначає самостійно відповідно до внутрішніх вимог і традицій.

Характерним для православ'я є шанування *ікон*. Для православних віруючих існування ікони є гарантом справжнього

зв'язку з Богом, а *вшановування ікон сприймається як індивідуальний містичний досвід переживання іншої реальності*.

Особливі почесні в православ'ї віддаються *хресту*, який сприймається не тільки як знаряддя страти Ісуса Христа, але і як *засіб порятунку*. *Хресне знамення* в православ'ї здійснюється справа наліво триперстям правої руки (три зведені пальці – великий, вказівний і середній – означають віру в єдиносущну й неподілену Св. Трійцю, а два пригнутих до долоні (безіменний і мізинець) – в божественне і людське «єства» Ісуса Христа).

Важливим елементом православного культу є *молитва*, яка розглядається як бесіда душі християнина з Богом, Богоматір'ю, ангелами і святими угодниками. Молитва в православ'ї здійснюється стоячи (тільки хворі й дуже старі можуть молитися сидячи) і супроводжується *уклонами* (великими – земними, малими – поясними), які символізують усвідомленість віруючим своєї гріховності і упокорення перед Богом [17, 20].

У рамках культової системи визначаються і культові обов'язки православного християнина: відзначати недільні й святкові дні; у неділю й святкові дні відвідувати церкву й брати участь у богослужіннях; дотримуватися встановлених церквою постів; щонайменше, один раз на рік – у Великий піст – сповідуватися й причащатися; регулярно і своєчасно творити молитви і хресне знамення; при створенні сім'ї здійснювати в церкві обряд одруження, а при народженні дитини – її хрещення і т.ін.

Необхідною формою буття православ'я є церква. Для прихильників православної віри «воцерковленість» являє собою умову повноцінного релігійного життя.

Під «церквою» православ'я розуміє «співтовариство людей, які об'єднані ідеєю порятунку через віру в Христа, сповідають ради цього східнокафолицький варіант догматичного учення і які визнають пастирську роль професійних священнослужителів».

Верховним, хоча і незримим, розділом вселенської православної церкви вважається сам Ісус Христос, який робить зайвим створення особливого загальноцерковного керівництва.

Таке уявлення сприяло децентралізації православ'я, яка історично склалась, і запровадженню так званих *помісних церков*. Діяльність цих церков будується на початках *автокефалії* – самостійного очолювання національних православних громад.

Ступінь канонічної гідності автокефальних церков знайшов віддзеркалення в офіційному переліку – «*диптиху честі*».

Згідно із цим списком, найпершою вважається Константинопольська православна церква. У наші дні цій церкві

підпорядковані *Фінляндська автономна* (з 1957 р.) і *Критська напіваавтономна церкви* і чернечі обителі на «святій горі» Афон у Греції.

Далі йдуть *Александрійська, Антиохійська і Єрусалимська церкви*.

П'яте місце в офіційному списку православ'я посідає найбільша з автокефалій – *Російська церква*. В юрисдикцію Російської православної церкви входить *Японська автономна православна церква*; у 1993 р. підтверджена *автономія православної церкви в Естонії*; з 1994 р. встановлено канонічний зв'язок із самостійними Латвійською та Молдавською православними церквами.

У 1991 р. *Московський патріархат* утворює з вірних йому *приходів автономну Українську православну церкву*.

Шостою по диптиху згадується *Грузинська православна церква*.

Далі в переліку розташовуються: *Сербська православна церква*; *Болгарська православна церква*; *Кіпрська православна церква*; *Елладська православна церква*; *Албанська православна церква*; *Польська православна церква*; *Православна церква Чеських земель і Словаччини*.

Найбільш молодю з офіційних автокефалій є *Православна церква в Америці*. *Московський патріархат* подарував православної церкві в Америці автокефалію в 1970 р.

Для узгодження та вирішення проблем і питань, які виникають усередині та між конфесіями, періодично проводять *Загальноправославні наради й Собори*. У цей час йде активна підготовка до проведення Святого і Великого Собору Східної Православної Церкви.

Внутрішня організація православної церкви будується на основі ієрархічного принципу. Всі члени церкви розділені на клір і мирян. За правилами Вселенської православної церкви до складу кліру входять священнослужителі та церковнослужителі. Згідно з усталеною традицією, в православ'ї *визнають три ступеня священства*: диякони, пресвітери (ієреї) і єпископи, і розрізняють чорне (з ченців, неодружене) й біле (приходське, одружене) духівництво. Із середовища правлячих архієреїв Помісним собором, якому належить вища влада з усіх питань віровчення, церковного управління і церковного суду, обирається й голова помісної церкви – патріарх (якщо такий передбачений Статутом помісної церкви).

При спільності віровчення і культу кожна помісна Православна церква (як автокефальна, так і автономна) має свою специфіку не тільки конфесійного, *але й етнічного характеру*.

До складу православної організації входять також чернечі общини, об'єднані в *монастирі*. Той, хто вступає на шлях чернецтва,

приносить *обітниці цнотливості, ненаживання та слухняності й отримує нове ім'я на знак того, що він як би наново народжується*. Основна мета чернецтва в православ'ї – досягнення максимально повного спілкування з Богом, стану «обоження».

Найкрупнішим центром православного чернецтва є Святі Гори – Сінай та Афон. На Сінаї розташовано великий православний монастир Великомучениці Єкатерини. На Афоні розташовано 20 монастирів, заснованих вихідцями з різних православних країн. З них три – слов'янські, серед них один – російський (Свято-Пантелеймонівський).

Незважаючи на прихильність ортодоксії, православ'я не уникнуло розколів. Найбільшим був *розкол у Російській православній церкві у 1667 р.*, який привів до появи **старообрядництва**. *Старообрядництвом, або старовіруванням називають сукупність релігійних течій, які зберігають церковні обряди й традиції Давньоруської православної церкви і які відмовилися приєднатися до реформи, здійсненої у XVII ст. патріархом Никоном⁶*. Старообрядці наполягали на тому, що життя церкви не вимагає ніякого виправлення, оскільки церква «схибити не може в святих догмах ні в єдиному слові».

Залежно від вирішення проблем віровчення і культу в старообрядництві вже до кінця XVII ст. утворилися *дві течії*. Одна частина старовірів прийшла до переконання, що, оскільки необхідно мати священство, слід приймати із збереженням сану священнослужителів, які перейдуть в старообрядництво з новообрядницької церкви. Ця течія отримала назву *«попівщина»*, *«попівці»* або *«безлопопівці»*. Інші старовіри вважали, що в світі запанував антихрист і скоро настане кінець світу. Тому справжнє священство зникло, а новообрядна церква позбавлена благодаті. Ці старообрядці називаються *«безпопівці»*. Перед ними постало завдання організувати своє церковно-богослужбове життя і дати йому догматичного обґрунтування. Залежно від нових форм обряду і організації громадського життя, які виробляються у зв'язку з цими богословськими положеннями, *старообрядництво безпопівського напрямку до кінця XIX ст. роздробилося на безліч «согласій» і «толків»*. Серед безпопівців найбільш численною є *поморське «согласіє»*. В Україні *безпопівців існує 18 общин*, які входять у Древлєправославну Поморську Церкву.

⁶ Реформа Никона включала в себе введення трьохперстного перехрещення, заміну земних уклонів на поясні, зміну напрямку руху під час богослужіння (ходження проти сонця – «посолонь»), триразове повторення слова «алілуя» у співах («тригуба алілуя»), а також виправлення церковних книг, зміну форми хреста (допущення шестикінцевого хреста поряд із восьмикінцевим) і т. ін.

Серед *попівців* найкрупнішою старообрядницькою організацією є *Російська Православна Старообрядницька Церква* (до 1988 р. - Древлеправославна Церква Христова (старообрядців, які приймають Білокриницьку ієрархію). З 1988 р. у рамках єдиної старообрядницької церкви існує *дві митрополії (Московська і Всієї Русі та Білокриницька)*. Московська митрополія налічує десять єпархій, серед яких й *Київська і всієї України (в Україні більше 50 приходів і Нікольський чоловічий монастир у с. Біла Криниця Чернівецької області)*.

Іншою централізованою релігійною організацією старообрядців-попівців є *Древлеправославна церква*. Її заснували попівці, які продовжують приймати до старообрядництва священиків з Російської православної церкви «другим чином» (через миропомазання). За ними збереглося розмовне найменування «*бєглопопівці*», яке не вийшло із використання і після установаження ієрархії.

Окрім старообрядців на базі російського православ'я виник у XVIII ст. ряд релігійних рухів під загальною назвою – *духовні християни*. *Духовні християни* проповідували ідеї братерства, відкидали церковні таїнства і протиставляли організації православної церкви общини єдиновірців. Найбільш поширеними і численними були рухи *духоборів, молокан, хлістів, скопців та ін.*

Довгий час (аж до XX ст.) православні церкви не розробляли офіційної ***доктрини стосовно питань суспільно-політичного життя***, аргументуючи це тим, що християнство є релігією особистого порятунку, а не програмою соціальних перетворень. Ситуація змінюється к середині XX ст., що виразно виявилось, наприклад, в ідеології Російської Православної Церкви. Проте в цілісному вигляді позиція РПЦ з найбільш значущих питань суспільного життя, відносин церкви з державою і суспільством вперше була наведена в «*Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви*» (серпень 2000 р.). Її фундаментальною підставою є вчення, яке розглядає церкву як *боголюдський організм, що надає їй здатності здійснювати перетворюючу і очищуючу дію на світ. Відповідно до «основ» церква в своїх відносинах із державою дотримується позиції взаємного неутручання в справі один одного.*

Церква визнає правомірним релігійно-світоглядний нейтралітет держави.

Церква *проповідує мир і співпрацю людей, які дотримуються різних політичних поглядів. Вона вважає неприпустимим агресивний націоналізм, ксенофобію, міжетнічну ворожнечу.*

Церква *визнає відмінність політичних переконань серед єпископату, кліру і мирян, але вважає за неможливе участь єпископів і священнослужителів у діяльності політичних організацій*

і органів влади. Миряни ж, на яких ці обмеження не розповсюджуються, коли беруть участь у державній або політичній діяльності, не мають права виступати від імені церкви.

Трудова діяльність визнається чесною, якщо вона сприяє виконанню задуму Божого про світ і людину, не спрямована «на задоволення гріховних потреб духу і плоті». Церква не віддає переваги жодній з форм власності, оскільки при кожній з них можливі як користолюбство, розкрадання, несправедливий розподіл плодів праці, так і етично виправдане використання матеріальних благ.

Позитивно оцінюючи досягнення юридичної рівності жінок із чоловіками, церква разом з тим оцінює установку на зрівнювання з чоловіками участі жінки в кожній сфері людської діяльності як те, що не відповідає жіночій природі. Церква допускає укладення шлюбу православних християн з послідовниками інших християнських сповідань за умови благословення його в православній церкві та вихованні дітей в православній вірі; шлюби між православними й нехристиянами вона не освячує вінчанням, але визнає їх законними.

У православ'ї війна оголошується «соціальним гріхом», оскільки протирічить провіденціалістським планам, є відходом від християнських цінностей. Основну мету розвитку суспільства православ'я бачить у збереженні миру. Але мир у православних ідеологів означає не тільки життя без воєн, але перш за все «життя людини в гармонії з Богом».

Основною причиною екологічних проблем, з погляду православних ідеологів, є «первородний гріх», що зумовив «порушення божественних заповідей», «відхід» від заданого спочатку релігійно-етичного відношення людини до природи, спотворення «принципів християнського аскетизму» та ін. Тому православні богослови вважають, що сьогодні як ніколи «необхідне повернення до втраченого зв'язку наукового знання з релігійними й етичними цінностями», оскільки науково-технічний розвиток, не обмежений етичними або релігійними вимогами, рухомий прагненням все більшого комфорту, марнославства, руйнує духовну гармонію життя.

Таким чином, православ'я вирішення соціальних, економічних, політичних, екологічних проблем бачить у відновленні панування релігійної моральності, релігійно-етичному вдосконаленні особи, повсюдному поширенні християнських цінностей. Магістральний шлях розвитку людства вони бачать у «трансформації сучасної цивілізації в цивілізацію християнську із всесвітнім пріоритетом християнських цінностей» [див. 25, с. 900 -901].

3.3. Католицизм: віровчення, культ і організація. Соціальна доктрина католицизму

Католицизм є найбільшим напрямом християнства. У сучасному світі його сповідують близько 1 млрд 100 млн осіб. Найбільш поширено католицьке віросповідання в Європі, перш за все в Західній.

Основні риси католицизму, що виділяють його як варіант саме західного християнства, починають закладатися після падіння Західної Римської імперії в 476 р. і приходу варварських племен, коли Папа Римський виявився єдиною реальною силою, здатною навести порядок на Заході. Починаючи з періоду правління папи Григорія VII (понтифікат 1073 – 1085) і аж до Реформації, папська влада спирається на доктрину, що включає в себе ідею про розповсюдження влади Папи як на духовну сферу, так і на мирські справи [див. 13].

Реформація поклала кінець пануванню Рима в духовній сфері Заходу і змусила римсько-католицьку церкву почати програму внутрішньої реконструкції. З другої третини XVI ст. починається період Контрреформації, тобто дії римсько-католицької церкви, спрямованої проти Реформації і на внутрішнє відродження. Вершиною Контрреформації став Трідентський собор (1545 – 1563). Теологічні й церковні рішення цього собору значною мірою зумовили організацію католицької церкви аж до другої половини XX ст.

У XIX ст. папство усіма засобами прагне зберегти контроль над католиками. У 1864 р. Папа Пій IX (1846 – 1878) видає «Силабус» (лат. – перелік) – список поглядів і концепцій, що суперечать доктрині католицької церкви. У ньому були перераховані й засуджені 80 «помилкових» суспільно-політичних рухів, а також наукових і філософських теорій і принципів, зокрема пантеїзм, натуралізм, раціоналізм, лібералізм, релігійний індіферентизм, соціалізм, комунізм й атеїзм, вимога свободи совісті, рівність релігій, світського характеру школи і т. д. У 1907 р. Пій X (1903 – 1914) видав ще один «Силабус», в який були включені вже й вчення, висунуті представниками католицького модернізму. Аж до 2-го Ватиканського (1962 – 1965) собору церква головним чином негативно відносилася до проявів ліберальних ідей і сучасної культури.

Аджорнаменто (оновлення, осучаснення), тобто курс на оновлення католицької церкви, оголошений Папою Іоанном XIII і в основному підтриманий рішеннями 2-го Ватиканського собору (1962 – 1965), значно пожвавив церкву і відкрив шлях новим реформам, екуменічному діалогу, а також активнішій участі єпископів, церковних

діячів і мирян у житті церкви. Проте рішення 2-го Ватиканського собору були підтримані не всіма католиками. Так, прихильники архієпископа Марселя Лефевра (1905 – 1991) виступають проти яких-небудь нововведень у культурі (перш за все проти проведення богослужінь національними мовами), модернізації церковної соціальної доктрини, екуменічного та міжрелігійного діалогу, що проводиться Ватиканом.

Католицьке віровчення ґрунтується на Святому Письмі й Святому Переказі. *Святе Письмо* в католицизмі дано в латинському перекладі Біблії – *Вульгатою* (народною, загальнодоступною). Текст Вульгати був визнаний богооткровенням на Трідентському соборі католицької церкви (1545 – 1564). Правом тлумачення Біблії в католицизмі наділяється тільки духовництво.

Святий Переказ, окрім загальнохристиянських текстів, включає в себе ухвали 21-го собору (Вселенських Соборів Римсько-католицької Церкви, останній (21-й) собор – 2-й Ватиканський – відбувся в 1962 – 1965 рр.) і міркування римських Пап стосовно церковних і мирських проблем (енцикліки і булли). За канонами католицької церкви енцикліки і булли (урочисті акти Папи, що містять ухвали і розпорядження) не підлягають обговоренню і обов'язкові для виконання.

Визнаючи Нікео-Константинопольський Символ віри, прийнятий на перших Вселенських соборах (325 і 381 рр.), інші рішення перших семи загальнохристиянських соборів, католицька церква *ввела ряд нових догматів*. У Символ віри вона внесла додаток про походження Святого Духу не тільки від Бога-Отця, але й від Бога-Сина (лат. *filioque* – «і сина»). У XV – XVI ст. католицизм сформулював догмат *про чистилище* (був прийнятий Флорентійським собором у 1439 р., підтверджений Трідентським собором у 1562 р.) – проміжне місце перебування душ померлих до вирішення їх долі. У 1870 р. на 1-му Ватиканському соборі був прийнятий догмат *про непогрішність Папи* (безпомилковості Папи) в справах віри й моралі. У 1854 р. католицизм прийняв догмат *про непорочне зачаття Діви Марії*, а в 1950 р. – догмат *про її тілесне вознесіння*.

Визнаючи основою порятунку віру і добрі справи, католицьке віровчення *проголошує церкву необхідним інструментом цього порятунку*. Поза церквою немає порятунку, оскільки тільки церква може відновити втрачену унаслідок первородного гріха надприродну здатність людей прагнути до вищої мети – Бога. Церква може компенсувати цю втрату за допомогою так званої *«скарбниці надналежних справ»*, тобто *запасу добрих справ, здійснених Христом, Богоматір'ю і святими*.

Культ у католицизмі має пишний характер. Католицизм, як і православ'я, *визнає сім таїнств*, але тут вони виконуються трохи інакше. Так, таїнство хрещення робиться шляхом окроплення водою (або зануренням в неї, тоді як у православ'ї – тільки зануренням). На відміну від православного обряду миропомазання католицький обряд конфірмації здійснюється не одночасно з хрещенням, а після досягнення 7 – 12-річного віку (у Росії – не раніше 15-річного), до того ж тільки єпископом. Довгий час миряни-католики здійснювали причащення тільки хлібом, а священнослужителі – хлібом і вином. Тільки 2-й Ватиканський собор (1962 – 1965) ухвалив рішення, яке дозволяло й мирянам причащатися хлібом і вином.

Окрім таїнств у католицизмі існує безліч так званих «таємнодійових» обрядів, або «*сакраменталій*» (лат. sacramentalis – священний). Це освячення храмів, житла, різних предметів і т. ін. Найважливіше місце серед таких обрядів посідають християнське поховання та інші заупокійні ритуали.

У католицизмі дотримуються як багатоденних, так і одnodенних *постів*. Найбільш значущими для католиків є 40-денний піст (Великий піст) весняного покаяння і Різдвяний піст, час покаяння перед Різдвом. 2-й Ватиканський собор вніс зміни в дотримання постів віруючими. Тепер допускається індивідуальний вибір з обов'язковим періодом посту тільки в середу на першому тижні Великого посту і в день Страсної п'ятниці. *Одnodенними постами в католицизмі вважаються середа, п'ятниця і субота.*

Центрами католицького культу є *храми*. Католицькі храми зводяться зазвичай на підвалинах, що мають форму хреста. Ця форма має *нагадувати про спокутну жертву Христа*. Іноді храми споруджуються у формі корабля, який мовби доставляє людей до тихої пристані Царства Небесного. Загальний устрій католицьких храмів відрізняється від православних тим, що їх головна частина обернена на захід, що символізує визнання розташованого в західній частині Європи Риму столицею вселенського християнства, а єпископа цього міста – Папи Римського – головою всієї християнської церкви. Святих престолів у католицькому храмі дозволяється встановлювати по декілька в трьох його сторонах – у західної, південної і північної стін. Престоли тут більше, ніж у православних храмах, відкриті очам присутніх, оскільки в католицьких храмах немає іконостасів. Католицькі храми зазвичай прикрашають живописні зображення, мозаїки, скульптури, рельєфи й вітражі з образами Ісуса Христа, Богоматері, святих. У всіх храмах уздовж стін розташовується так званий «Хресний шлях» – 14 картин або рельєфів, які зображають етапи хресних страждань Христа. Величезне значення в католицизмі

має літургійна (сакральна) музика, яка супроводжує усе так зване річне богослужбне коло. З VIII ст. у католицькому богослужінні використовують органи та інші музичні інструменти. Використання всіх видів мистецтва в католицькому культі регулюється енциклікою Папи Пія XII «Про священну літургію» (1947 р.), а також положеннями конституції «Про літургію», прийнятої на 2-му Ватиканському соборі.

У храмі здійснюється головне дійство – *меса*, або католицька літургія, до змісту якої входять читання молитов, співи в супроводі органу й таїнство причащення. Прийнята 2-м Ватиканським собором конституція «Про літургію» дозволила проводити месу не латинською, а національними мовами, включати в месу елементи національної музики, в обрядовість – місцеві звичаї різних народів. Проте 15 вересня 2007 р. набув чинності указ Бенедикта XVI про відновлення меси латинською мовою [див. 19, 2007, №8-9, с. 34].

У католицизмі, як і в православ'ї, відзначаються численні *свята*. Дати всіх свят, включаючи Великдень, визначаються за Григоріанським календарем (за новим стилем). Звідси розбіжність у часі святкування Великодня й інших подвижних свят (Вхід Господній до Єрусалиму, Вознесіння, Трійця) православними й католиками.

На першому місці у ряді головних християнських свят у католиків стоїть *Різдво Христове (25 грудня)*, а не Великдень. Саме з нього у них починається річне богослужбне коло. До головних свят католицької церкви, окрім загальнохристиянських, відносяться також: *Свято Трьох Царів (6 січня)*, або *Богоявління; Пальмове* (у православних – *Вербне*) *воскресіння; Свято Божого Тіла; Свято Пресвятої Діви Марії, Матері Божої (1 січня); Свято Непорочного зачаття Пресвятої Діви Марії (8 грудня); Свято Вознесіння на небо Пресвятої Діви Марії (15 серпня); День святого Йосипа, обручника Марії (19 березня); День святих апостолів Петра і Павла (29 червня); День Всіх Святих (1 листопада)*. Разом із цим з 1300 р. католицька церква періодично відзначає кожні 25 років ювілейні річні свята, звані *Святими роками*; вони присвячуються Христу, Богородиці, тим або іншим подіям у житті церкви.

Специфічною формою богопоклоніння в католицизмі є *культ Серця Ісуса* і *культ Серця Марії*, які виникли в XII ст. У католицизмі проводиться канонізація (залучення до сонму святих) і беатифікація (зведення до рангу блаженних). Є тут і *культ святих* і *священних місць*.

У католицькому культі присутні також молитви, проповіді, літургійні формули; процесії і паломництва; колінопреклоніння і осінення себе хрестом. Проте в католицьких храмах менше хрестяться, аніж в православних, однак там прийняті й заохочуються

інші знаки благоговіння – колінопреклоніння, зведення рук і очей до неба та ін. *Хрест* на себе католики покладають п'ятьма перстами (здійснюється в ім'я п'яти ран Христових), а не трьома, як православні, і спочатку на ліве, а потім на праве плече [докладніше див.12, 20].

Католицизму властивий *ієрархічний принцип організації* духівництва й підпорядкування наділених владою духовних осіб.

Для всіх священнослужителів у католицизмі існує обов'язкова безшлюбність (*целібат*). Основу католицької ієрархії складають *три ступеня священства* (*диякон, священник, єпископ*), які вважаються божественним встановленням. Разом з єпископатом у католицизмі існує *церковно-адміністративна посада кардинала* (спочатку голови церковного округу в Римі та його околицях). З XIX ст. кардинали відносно церковно-адміністративних повноважень стояли над єпископатом; так, *обрання пап* здійснюється тільки зборами кардиналів (конклавом).

Католицизм виділяє папське служіння як встановлене Христом очевидне верховенство римського єпископа в церкві. За католицьким віровченням, *в особі Папи Римського зосереджується повнота церковно-ієрархічної влади, яка перевищує Вселенський собор*, і в її здійсненні він вважається захищеною від помилок особливою дією Святого Духу (так звана непогрішність *ex cathedra*).

Обирається папа довічно: 2/3 голоси конклаву плюс один голос. 19.04.2005 р. Папою Римським був обраний Йозеф Ратцингер (німець за національністю). Й. Ратцингер (нар. 1927 р.) прийняв ім'я *Бенедикта XVI* і став 263-м (за іншими підрахунками – 265-м або навіть – 266-м) папою [докладніше див. 25, с. 641 – 647] (Історія католицизму знає і антипап. Антипапа – це особа, яка неправедно обрана за життя легального папи або в період вакансії на Святий престол. У XX ст. антипапи виникають знов у ряді течій католицького традиціоналізму. Сьогодні у світі налічується близько 10 антипап).

Папа Римський є не тільки головою католицької церкви, але і верховним правителем (абсолютним монархом) міста-держави *Ватикан*. Повний титул Папи : «Єпископ Риму, намісник Ісуса Христа, наступник князя апостолів, верховний понтифік Вселенської церкви, патріарх Заходу, примас Італії, архієпископ і митрополит Римської імперії, монарх міста-держави Ватикан, раб рабів Божих».

Міжнародний центр римсько-католицької церкви й резиденція папи (з 1870 р.) знаходяться у Ватикані.

Важливі позиції в католицизмі належать *чернецтву, організованому в конгрегації й ордени*. Найбільший внесок у становлення чернецтва на Заході зробив Бенедикт Нурсійський (бл.

480 – 543), який склав статут з назвою у подальшому «бенедиктинський». Бенедиктинський статут вимагав постійного перебування ченців у монастирі, гармонійного поєднання молитви й праці, слухняності й стриманості.

Чернечі ордени бувають чоловічими та жіночими. Від єднання чернечого ідеалу аскетизму з ідеалом рицарства утворилася особлива форма чернецтва – *рицарські, або військово-чернечі, ордени*. У XI – XIII ст. члени цих військово-чернечих орденів брали активну участь у Хрестових походах. У наш час збереглося лише небагато з них, зокрема Тевтонський і Мальтійський.

У XIII ст. виникли *жебруці ордени*. Особливе місце серед католицьких орденів займає орден єзуїтів (лат. «Societas Jesus» – «Товариство Ісуса», був створений в 1534 р. іспанцем Ігнатієм Лойолою і затверджений в 1540 р. папою Павлом III). Основною метою створення ордену була протидія Реформації: діяльність єзуїтів була пов'язана з припиненням проникнення ідей протестантизму у католицький світ, із створенням системи евангелізації в некатолицьких країнах, з участю в діяльності інквізиції. Нині «Товариство Ісуса» є наймогутнішим чернечим орденем в католицькій церкві, монополістом у галузі виховання й освіти в католицьких країнах. Найважливішим каналом, що забезпечує вплив єзуїтів, є католицькі засоби масової інформації, фактично майже повністю контрольовані «Товариством Ісуса».

У наш час налічується близько 140 чернечих орденів і конгрегацій, які мають у своєму складі близько 191810 католицьких ченців-священиків і 753400 чорниць. Їх діяльністю керує ватиканська конгрегація у справах інститутів освяченого життя і суспільств апостольського життя. Чернечі об'єднання нині в основному спеціалізуються на місіонерській і благодійній діяльності.

В організаційну структуру католицької церкви входять також *секулярні інститути*, членами яких можуть бути як клірики, так і миряни, які прагнуть у світських умовах досягти релігійно-духовної досконалості. Найчисленнішим і впливовішим на сьогодні є «Opus Dei» («Божа Справа») (заснована в 1928 р., узаконена в 1942 р.). Офіційною метою організації є пропаганда релігійного оновлення, сполучена з прагненням організувати суспільство відповідно до принципів папських енциклік. «Opus Dei» налічує нині 75 тис. членів (серед яких 15 тис. священиків), що проживають у 90 країнах світу. Члени організації викладають у 475 університетах світу, посідають високі пости в урядах ряду країн, у пресі, на радіо й телебаченні.

Наше уявлення про католицизм і сучасне християнство буде неповним, якщо не сказати про так звані ***східні католицькі церкви***.

Східними католицькими церквами є церкви, які входять до складу Римсько-католицької церкви, але зберігають східні обрядові, канонічні й мовні традиції. Загальне управління цими церквами здійснюється Папою Римським за допомогою Конгрегації у справах східних церков і регулюються Кодексом канонів східних церков (прийнято 18 жовтня 1990 р.). У даний час існують 22 східні католицькі церкви. У ХХ ст. кількість східних католиків у всьому світі досягала більше 12 млн чоловік.

Більшість східних католицьких церков були утворені за допомогою укладення унії (союзу) з римською католицькою церквою, через що їх називають ще уніатськими.

Основна особливість східних католицьких церков, що відрізняє їх від Римсько-католицької церкви латинського обряду, полягає в збереженні ними однієї з п'яти східних богослужбових обрядових традицій – александрійської (Коптська і Ефіопська церкви), антиохійської (Сиро-Маланкарська, Маронітська і Сирійська церкви), вірменської (Вірменська католицька церква), халдейської (Сиро-Малабарська і Халдейська східнокатолицькі церкви) або візантійської (Албанська, Білоруська, Болгарська, Угорська, Греко-Мелькитська Грецька, Італо-Албанська, Македонська, Румунська, Російська, Рутенська, Словацька й Українська східні католицькі церкви).

Найбільш великою східною католицькою (уніатською) церквою є Греко-католицька церква, яка діє в Україні. Вона з'явилася в результаті Брестської унії 1596 р. Нині на території України діє близько 3630 громад. Інша унія на території сучасної України (Ужгородська) була оформлена у 1696 р., коли частина приходів Закарпаття приєдналася до католицької церкви.

Необхідним елементом ідеології католицизму є його соціальна доктрина. **Католицька соціальна доктрина** – це сукупність соціально-політичних, соціально-економічних й етичних концепцій, викладених в офіційних документах церкви (в енцикліках, ватиканських декретах, конституціях, буллах, у рішеннях соборів тощо). Її розробляють з кінця ХІХ ст., Лев ХІІІ у першій соціальній енцикліці «*Regum novarum*» («Нові речі», 1891 р.) подав аналіз соціально-економічної ситуації в кінці ХІХ ст. *Причину соціальних конфліктів Лев ХІІІ вбачав у помилковому суспільно-економічному устрої, в умовах якого трудящі піддаються жорсткій експлуатації, в надмірній концентрації власності в руках нечисленного шару багатіїв. Проте соціалістичне вирішення проблеми енцикліка вважає ще більш порочним й неприйнятним, оскільки воно має своєю метою ліквідацію приватної власності. У виданій з нагоди 40-ї річниці «Regum novarum» енцикліці «В рік сороковий» (1931 р.) папа Пій ХІ розвинув ідею про*

«депролетаризацію» пролетаріату шляхом масового створення корпорацій як форми союзу працедавців і робітників і передачі частини вироблюваних багатств у вигляді акцій в руки трудящих.

Проблеми оновлення соціальної доктрини католицизму були в центрі уваги в період понтифікату Іоанна ХХІІІ (1958 – 1963). Іоанн ХХІІІ на відміну від всіх своїх попередників заявляв: хоча католики і не можуть відмовитися від принципів свого віровчення, вони мають *співробітничати з некатоліками і невіруючими* (не виключаючи комуністів й атеїстів) *у всіх сферах*, якщо ця співпраця служить загальному благу. Основна ідея його енциклік – ідея миру, як соціального, так і міжнародного. Соціальні проблеми були найбільш гострою темою дискусій на 2-му Ватиканському соборі. Результатом цих дискусій стало ухвалення пастирської конституції «*Caudium et spes*» («Радість і надія», 1965). Істотною установкою даного документа стала заява про те, що церква *не пов'язує себе «з будь-якою формою людської структури або політичною, економічною, соціальною системою»*. Оновлення соціального вчення католицизму знайшло своє вираження в появі так званих «соціальних теологій»: «теології праці», «теології культури», «теології миру», «теології звільнення», «теології політики», «теології і етики господарського життя». Відношення до них римської курії неоднозначно. Так, «теологія звільнення», особливо в її радикальному латиноамериканському варіанті, різко засуджуються Ватиканом, а «теологія праці» і «теологія миру», навпаки, отримують його визнання і розвиток у папських енцикліках [24, с. 506].

Наступний крок у новому розумінні суспільства зробив Павло VI в апостольському посланні «*Octogesima adveniens*» («Настали восьмидесяті», 1971), де визнав, що «одна і та ж християнська віра може вести до різних форм соціальної діяльності». Величезний внесок у розвиток католицької соціальної доктрини зробив Іоанн Павло II. За *основу соціальної ситуації він приймає особу, яка тлумачиться релігійно*. Згідно з його концепцією, про суспільство можна говорити тільки крізь призму особистості та її гідності, богом даної. Соціальні конфлікти, на переконання папи, виникають з певних соціально-економічних умов, але перш за все – через зумовлені гріхом розладу в самій людині і дезінтеграцією її зі світом. Як рецепт для вирішення численних проблем, породжених сучасною цивілізацією, – загроза екологічної катастрофи і ядерної війни, пороки суспільства масового споживання, порушення прав і свобод людини тощо – пропонується втілення в життя католицької соціальної доктрини, прищеплення суспільству принципів пріоритету особистості над річчю, духу над матерією.

Папа Бенедикт XVI в енцикліці «Порятунок надією» (2007) відзначає, що тільки надія на Царство Боже допомагає християнинові протистояти песимізму та нігілізму, бо тільки Бог може подолати страждання. При цьому він вважає, що світ, який має ознаки такої глибокої несправедливості, страждань безневинних і цинізму влади, не може бути плодом творіння милосердного Бога [див. 19: 2007. - №12, с. 22].

Сама церква стає в сучасній соціальній доктрині як своєрідний інститут понад структурами, не пов'язаний ні з яким суспільним устроєм; вона має виконати важливу місію, що полягає в звільненні світу від соціальних, політичних та економічних конфліктів несоціальними, неполітичними й неекономічними методами. З відміченою вище місією церкви пов'язано і уявлення її ієрархів про церковну політику: необхідно, щоб політика церкви полягала в її аполітичності. Власна політика тлумачиться Ватиканом як форма духовного пастирства в світі, служіння людям за допомогою Євангелія.

Найбільш радикальному перегляду в соціальній доктрині останніми роками піддалася проблема війни і миру. У традиційному тлумаченні соціальної доктрини, основу якої складало учення Хоми Аквінського, війна (справедлива) була засобом самозахисту, як природним правом відновлення міжнародної справедливості. 2-й Ватиканський собор відзначив, що церква поки що не може піддати анафемі всяку війну, бо вона визнає право народів на самозахист, і відмова від справедливих воєн була б рівнозначна схваленню безкарної агресії. Хоча Іоанн XXIII та його прихильники, відходячи від традиційної лінії, відзначали, що усяка війна у сучасному світі може перерости в тотальну, а тому церква має більш рішуче висловитися за пацифізм. У 80-х рр. XX ст. церква, в супереч рекомендаціям собору, різко схилилася у бік *пацифізму*.

Важливо відзначити, що після 2-го Ватиканського собору відбувся певний перегляд і *етичного учення католицизму*. Помодерному настроєні католицькі теологи (наприклад, К. Ранер (1904 – 1984), який розвиває концепцію «анонімного християнства») вважають, що Бог може відкрити себе будь-якій людині. Тому можна бути християнином, не усвідомлюючи цього, тобто їм може бути не тільки теїст, але й невіруючий, який через об'єктивні обставини не знає Бога, але прагне жити у згоді зі совістю. До новітніх тенденцій в католицькій теорії моралі можна віднести також висунення замість традиційних ідеалів (самопожертвування і мучеництво, виявлені во славу церкви і віри, дух аскетизму тощо) нових особистих ідеалів, які характеризуються такими рисами, як соціальна активність,

працьовитість, завзятість і наполегливість у подоланні труднощів при викорінюванні різного роду соціального зла.

Початок понтифікату Бенедикта XVI ознаменувався також особливою увагою до питань моралі, які розглядаються через призму гріха. Так, Ватикан вирішив відновити *список смертних гріхів*, пристосувавши його до епохи глобалізації. Новий перелік був опублікований у ватиканській газеті «L'Osservatore Romano». За словами єпископа Джанфранко Джіротті, голови церковного трибуналу, який відповідає у Ватикані за сповідь і відпущення гріхів, священикам необхідно брати до уваги *«нові гріхи, що з'явилися на горизонті людства у зв'язку із процесом глобалізації, який не зупиняється»*. І якщо у минулому гріх вважався особистою справою, то зараз він викликає *«суспільний резонанс»*. Тепер до смертних гріхів католицизм відносить також *руйнування природи, проведення сумнівних з погляду моралі наукових експериментів, «генетичні маніпуляції, спрямовані на зміну ДНК або ембріонів»; наркотики і соціальну несправедливість, через яку виникає бідність, а «лише деякі накопичують надмірні багатства»*.

3.4. Протестантизм: виникнення, загальне у віровченні та культурі протестантських течій. Основні напрями протестантизму

Протестантизм – третій найбільший напрям у християнстві. Протестантські конфесії сьогодні є найбільш впливовими в Європі, Північній Америці і країнах Британської співдружності. У даний час протестантизм сповідують в тій чи іншій формі більше 400 млн осіб. В Україні (на початок 2008 р.) налічувалося майже 9000 протестантських громад, що становило 28,5% від загального числа віруючих.

Початок XVI ст. – велика епоха радикального перелому в європейській культурі, коли відбувалося закладення матриці буржуазної ери. У цей час антицерковні рухи досягають вищої точки. Своєрідною програмою, яка мала об'єднати всі ці сили, з'явилися *«95 тез» Мартина Лютера* (1483 – 1546), священика Віттенберга. 31 жовтня 1517 року він обнародував тези, в яких викривав практику продажу індульгенцій і намітив основи свого вчення. Головне місце в цьому вченні посідає концепція *«трьох тільки»*: людина рятується *тільки* вірою; вона знаходить її *тільки* через милість (благодать) Божу, а не внаслідок особистих заслуг; єдиним авторитетом у справах віри є *тільки* Святе Письмо. Бюргерство і частина дворянства підтримали програму реформації, розроблену Лютером і його сподвижником Ф. Меланхтоном (1497 – 1560), і склали помірне крило німецької Реформації.

Разом із бюргерською помітно активізувалася і народна реформація на чолі з *Т. Мюнцером (1490 – 1525)*. Будучи послідовником Лютера, він поділяв формулу «виправдання вірою», але земне покликання розумів як рішучу боротьбу вибраних ревнителів Бога за «Царство Боже на землі», за такий мир на землі, в якому будуть ліквідовані приватні егоїстичні інтереси (приватна власність), все світове зло. Його ідеї були сприйняті анабаптистами (від грец. – знов занурюю), що вимагали вторинного хрещення дорослих і «негайного встановлення Царства Божого на землі».

Широкий рух проти католицизму в Європі привів до того, що в 1526 р. Шпейєрський рейхстаг на вимогу німецьких князів-лютеран прийняв ухвалу про право кожного німецького князя вибирати релігію для своїх підданих. Проте 2-й Шпейєрський рейхстаг 1529 р. відмінив цю ухвалу. У відповідь від шести князів і ряду імперських міст надійшло офіційне видання «Протесту», головною метою якого було заявити, що «в справах, які стосуються слави Божої і порятунку та вічного життя наших душ, кожен має з'явитися перед Господом сам і сам дати йому звіт». Другою метою цього документа був протест проти заборони євангельської віри. Із цією подією пов'язано походження терміна **«протестантизм»**, який почали використовувати для позначення **сукупності віросповідань християнства, генетично пов'язаних з Реформацією**.

У цілому протестантизм зазнав складного і багатовимірного історичного розвитку. *Перший етап* його розвитку (XVI – поч. XVII ст.) був пов'язаний з формуванням у ході релігійних воєн і боротьби з Контрреформацією основних протестантських традицій (лютеранства, кальвінізму і англіканства) і створення перших символічних книг. Але вже протягом XVII ст., разом із класичним протестантизмом формується ряд течій, які намагаються його реформувати. Їх прийнято називати *«другою хвилею»* протестантизму. Для *«другої хвилі» протестантизму* принципове значення має ідея про те, що церква має складатися з людей, які свідомо прийняли віру.

Проміжне становище між «другою» і «третьою хвилями» протестантизму займає *адвентизм*, який виник в 1840-і роки в США, – конфесія, що значно відійшла від загальнопротестантських настанов. Початком власне *«третьої хвилі»* слід вважати *класичних п'ятидесятників*. Типологічно рухи *«третьої хвилі»* об'єднує містична концепція відновлення духовних дарів первинної церкви, які були втрачені на певному етапі історії. Цей підхід отримав подальший розвиток напередодні і після Другої світової війни у *неопротестантських рухах*. *Неопротестантизму* властиве прагнення до об'єднання всіх християн на основі *фундаментальної*

ревізії класичного протестантизму, з відмовою від багатьох його догматичних і етико-богословських настанов, наприклад визнання абсолютної гріховності людини. Неопротестантизм прагне адаптувати християнство до неєвропейських культур. У результаті цього виникли самобутні церкви в Азії й Африці.

Незважаючи на особливості, які існують у різних напрямках протестантизму, у них є ряд загальних принципів віровчення. У найповнішому вигляді віровчення протестантизму було сформульовано в «Аугсбургському сповіданні віри», прийнятому в 1559 р.

У цілому протестантизм дотримується Нікео-Константинопольського Символу віри при додаванні католицького «філіюкве». Він поділяє загальнохристиянське уявлення про буття Бога, Його триєдність, про безсмертя душі, рай і пекло (відкидаючи католицьке чистилище). Одночасно він висунув й нові принципи.

Принцип Sola Scriptura («тільки Письмо») вимагає визнання Святого Письма єдиним авторитетом для церкви. При цьому у Старий Завіт вони включають тільки ті 39 книг, які відповідають давньоєврейському канону. Святий Переказ був прийнятий тільки тією мірою, в якій він визнається відповідним Письму.

У цьому принципі відбивається намір протестантів будувати своє життя виключно за словом Євангелія: тільки те, що вказано в Св. Письмі, може бути об'єктом проповіді та прикладом для наслідування. Вивчення Біблії та її тлумачення стало не гріхом, як у католицизмі, а найважливішим обов'язком кожного віруючого. Тільки залучення до Письма рятує людину.

Цей принцип сприяв активному перекладу Біблії національними мовами і формуванню нового образу думок людини Нового часу, вільного від забобонів і нетерпимого до нав'язування догм. Але, з іншого боку, неминучий елемент суб'єктивності, що існує при вільному прочитанні Біблії, вів до роз'єднання реформаторів.

Принципи Sola Fide («тільки вірою») і Sola Gratia («тільки благодаттю») пов'язані з протестантським розумінням проблем приречення, гріхопадіння, виправдання і спасіння. З погляду протестантизму, все, що людина отримує від Бога, є вільний дар, а не оплата будь-яких заслуг. Тому протестантизм принципово заперечує католицьке вчення про надналежну благодать і церкву як хранительку наддобрих справ. Вважається, що порятунок можливий тільки завдяки особистій вірі й лише благодаті. Відповідальність людини за своє спасіння можливо тільки в акті його особистої віри, і ніяка організація не має права узяти її на себе.

Принцип *Sola Christo* («тільки Христос») – це переконаність у достатності хресної жертви Христа для спокутування, виправдання та спасіння, яка не допускає іншого посередництва між Богом і людьми, окрім Христа. Тут доречно підкреслити характерний для протестантизму більший, аніж у православ'ї й католицизмі, христоцентризм. Образ Ісуса Христа в протестантизмі виступає з більшим акцентом на його людську природу: Христос розуміється не стільки як вседержитель і чудотворець, скільки як гранично авторитетний мораліст, досконалий вчитель, життя і смерть якого повністю зливаються з його усерятуючою місією. Тому Ісус Христос пов'язаний з кожним справжньо віруючим безпосередньо, не потребуючи допомоги церкви, яка покликана лише полегшити через єднання цей особистий контакт.

Такий принцип виключає, по суті, будь-якого посередника, затверджує уявлення про *загальність священства*, що благодать однаково дається всім хрещеним по вірі. Так, у протестантизмі знімається догматична відмінність між священником і мирянином, скасовується церковна ієрархія.

Проте не можна сказати, що протестантизм заперечує земну Церкву: він просто намагається збудувати ідеальну церковну організацію на зразок тієї, яка існувала в Стародавній Церкві. Найважливішим пунктом протестантського розуміння церкви є розрізнення *видимої та невидимої церков*, яке було намічене ще Августином і розвинене Лютером. Під видимою церквою в протестантизмі розуміють усіх хрещених, тоді як невидима церква є співтовариство тільки врятованих. При цьому межі видимої та невидимої церков можуть не збігатися: віруючі можуть знаходитися і поза видимою церквою, а в її огорожі можуть бути і люди, які не мають віри.

На основі цих принципів у віровченні протестантизму виникають *нові догмати: про абсолютний авторитет Святого Письма як єдиного джерела віри в Бога; про виправдання однією вірою в спокутну жертву Ісуса Христа; про загальність священства, оскільки благодать однаково дається всім хрещеним по вірі.*

Протестантська антропологія й сотерологія визначили особливості розуміння есхатологічного майбутнього. Для сучасного протестантизму характерні три *есхатологічні концепції*: амілленаризм, премілленаризм і постмілленаризм. *Амілленаризм* вважає, що Царство Христа тотожне церкві, воно вже наступило і існує або в церкві у вигляді церковних таїнств, або ж тільки на небі і в душах віруючих (лютеранство, частина кальвіністів). *Премілленаризм* найбільш характерний для протестантизму «другої» і «третьої» хвиль.

Згідно із цією концепцією, наприкінці історії наступить видиме Тисячолітнє Царство Христа на землі, яке почнеться у момент його Другого пришествя. Згідно з концепцією *постмілленаризму*, Царство Боже встановлюється в світі завдяки діяльності церкви й проповіді Євангелія. У результаті перемоги церкви настає епоха Тисячолітнього Царства (воно видиме і розгортається в межах історії), яке завершиться Другим пришествям Христа. Ідеї постмілленаризму поширені переважно в середовищі кальвінізму.

Реформування християнства в протестантизмі привело до розстановки нових акцентів і в його **етичній доктрині**. Відмова Лютера від жорсткого зіставлення священного і мирського привів до *наповнення повсякденності релігійним сенсом і необхідності перевірки за морально-релігійними критеріями відповідності життя і діяльності людини вищим цілям спасіння*. Визнання релігійними реформаторами високого релігійно-етичного значення мирської діяльності людини означало перш за все високу оцінку її праці.

Всепоглинаюча праця в своїй земній професії стала релігійним обов'язком віруючого, релігійним обов'язком, служінням Богові в миру. Протестантська етика освятила працю і засудила «неробство», практичним слідством чого у ряді країн стало суворе законодавство проти бродяг, яке виявилось ефективним засобом створення ринку дешевої робочої сили. Тракткування професії як відповіді на вимогу («заклик») Бога зробило отримання спеціальності і постійне вдосконалення в ній моральним обов'язком. Милосердя в протестантизмі розумілося перш за все як надання можливості навчатися ремеслу і працювати. Особливою чеснотою вважалася ощадливість – марнотратство або невігідне капіталовкладення були гріховними.

Протестантські догмати про «приречення до спасіння», про працю як «покликання Боже», проповідь *«мирського аскетизму»*, ощадливості, тверезого способу життя й інші етичні принципи неабиякою мірою сприяли формуванню духу капіталізму – раціональності, заповзятливості, прагненню до успіху. Соціально-етичні ідеї протестантизму виявилися духовним виразом нової тенденції суспільного розвитку і в такій якості дійсно відіграли визначну, хоча і не вирішальну роль у становленні капіталізму, його ідейному виправданні, формуванні дисципліни і культури праці.

Зміни, привнесені протестантизмом у християнське віровчення, спричинили і *зміни в культурі*.

В основу культу протестантизм поклав *принцип «дешевої церкви»*. Молитовні будинки були звільнені від пишного убрання, від вівтарів, ікон, статуй, зняті дзвони. Протестантизм скасував культ

святих (у тому числі і Богоматері); поклоніння мощам, іконам і хресту; відкинув молитву за померлих; відкинув сакральне значення латинської мови як мови Біблії і богослужіння. *Богослужіння* в протестантизмі гранично спрощене і зведене до проповіді, молитви і співу псалмів і релігійних гімнів рідною мовою. Основною в ньому є не літургійна дія, а проповідь (хоча цілий ряд напрямів зберегли певний хід богослужінь).

Тут менше значення мають *таїнства*. Із семи таїнств, що визнаються католицизмом і православ'ям, протестантизм *залишив тільки два: хрещення і причащення*. При цьому в протестантському розумінні таїнства є швидше знаками отримання людиною віри (у лютеранстві) або його належності до Бога (у кальвінізмі). Специфічною формою євхаристії в деяких протестантських конфесіях є *хлібопереломлення*, яке символізує духовну єдність віруючих. Виключенням є Англіканська церква, у віровченні якої поєднується протестантське вчення про порятунок особистою вірою з католицьким ученням про рятуєчу силу церкви і яка через це визнає дійсними всі сім таїнств.

Баптисти, адвентисти, п'ятидесятники і деякі інші здійснюють *обряд обмивання ніг* – як елемент Вечері Господньої перед хлібопереломленням.

Загальними для протестантських церков і деномінацій, за винятком Адвентистів сьомого дня і Свідків Єгови, є *свята*, присвячені подіям земного життя Ісуса Христа, – Різдво Христове, Богоявлення / Хрещення, Вербне воскресіння, Великдень, Трійця, П'ятидесятниця (День Святого Духу). Разом із тим святковий календар кожної протестантської церкви має свої особливості.

Протестантські *організації* будуються на засадах, які істотно відрізняються від тих, що прийняті в католицизмі або православ'ї. За відсутності *ієрархії* в протестантизмі достатньо рано позначилися два підходи до вирішення питання про церковне керівництво: перший, консервативніший і сприйнятий лютеранством і англіканством, допускав церковні традиції, які не суперечать Біблії, зокрема єпископат, а другий – вважав можливим лише ті церковні настанови, які прямо і безпосередньо приписуються Письмом. До кінця XVI ст. у протестантизмі в цілому сформувалися *три основні форми церковної організації*: єпископальна (англіканство, частково лютеранство), пресвітеріанство (кальвінізм і церкви, на які він вплинув) й общинна, або конгрегаціоналістська (частина кальвіністів, потім баптисти). У протестантизмі виходячи з вимоги демократичного устрою раннього християнства особливе таїнство священства не визнається (висвячення має тільки значення обряду). Церковні служителі

вважаються простими делегатами співтовариства віруючих, яке є єдиним носієм священства церкви, а в своїх посадах – рівними між собою. Їх головна функція – повідомляти про прощення через проповідь Слова Божого. Разом із тим у протестантизмі практикується розподіл функцій, який забезпечує ефективне управління церквою та її координацію з релігійною громадою (найбільш типовим виглядає воно у пресвітеріан).

На відміну від католицизму або православ'я протестантизм не має єдиного центру, і навіть окремі конфесії зазвичай мають не централізовану, а мережеву структуру. Кожна протестантська конфесія, як правило, має власні об'єднання, такі, як Всесвітня лютеранська федерація, Всесвітній альянс реформатських церков, Англійська співдружність, Всесвітня методистська рада та ін.

Хоча протестантизм відкинув чернецтво як форму релігійного життя, сьогодні у ряді євангельських церков, а також в англійстві спостерігаються спроби відродити церковну практику чернецтва, хоча і без обов'язкових чернечих статутів [про протестантизм див. 7, 18; 14].

Основні напрями протестантизму

Лютеранство – один з основних напрямів у протестантизмі, яке за своїми витоками походить від руху німецької Реформації і назване за ім'ям лідера Мартіна Лютера. Як конфесія лютеранство виникло в середині XVI ст. у Східній Німеччині і дуже швидко розповсюдилося в Середній і Північній Європі. У даний час лютеранство поширено переважно в країнах Центральної та Північної Європи і в США, є також значні общини в Індонезії й Китаї, що з'явилися в XX ст. Лютеранство сповідують приблизно 10% християн.

На території України лютеранство виникло наприкінці XVI ст. На початок 2008 р. в Україні діяли Німецька Євангельська Лютеранська церква (40 общин), Українська Євангельська Лютеранська Церква (42 общини), Шведська Євангельська Лютеранська Церква (1 община) і ряд інших лютеранських церков (18 общин).

Лютеранське віровчення складається у XVI ст. зусиллями як самого М. Лютера, так і його сподвижників, в першу чергу Ф.Меланхтона, який виклав основи учення в «Аугсбурзькому віросповіданні» (1530) та «Апології Аугсбурзького віросповідання». Окрім них значущими для віровчення є Великий і Малий катехізиси М.Лютера, Шмалькальденські артикули (статті) Лютера, «Формула згоди». Всі вони мають статус символічних книг і увійшли до «***Книги згоди***» (1580), яка є збірником віросповідних документів, визнаних загальними для помісних лютеранських церков.

У цілому лютеранський догматизм дотримується Апостольського і Нікео-Константинопольського символів віри, при додаванні католицького філіюкве, але вона створює абсолютно відмінну від католицької сотерологію. Згідно з лютеранською теологією, *обрання шляху до порятунку відноситься до всіх людей, але ухвалення його залежить від віри людини, а відторгнення – від його невіри. Віру й добрі справи не можна протиставляти, але необхідно розрізняти.* Справи – здобутки віри, критерій її істинності й дієвості. Оскільки не можна врятуватися добрими справами, то порятунок без добрих справ є неможливим.

Переосмислення сотерології в лютеранстві привело і до зміни концепції церкви й *культу*. У цілому культ у лютеранських церквах відповідає вимозі «дешевої церкви», хоча він і урочистіший, ніж у кальвіністів. У лютеранських кирхах немає ікон, але збережено розп'яття, убрання духівництва і вівтар. Богослужіння ведуть рідною мовою парафіян. Здійснює його пастор у спеціальному одязі. Велику роль у богослужінні відіграє музика, зокрема органна, і проповідь. З обрядів можна дотримуватись тих, які не ведуть до гріха і не заборонені Писанням. Лютеранська культова практика має своєрідні розуміння *таїнств*, яких також тільки два (ті, що згадані в Євангеліях), – *хрещення і євхаристія*. Хрещення розуміється лютеранами як співучасть віруючого в смерті і воскресінні Христа, а *причащення* – як реальне залучення до його тіла й крові. Немовлят хрестять через потрійне занурення у воду. Причащення може здійснювати тільки рукопокладений священник. *Сповідь*, що не визнається як таїнство, вважається, проте, важливим засобом звільнення від гріха в процесі духовного самоудосконалення особи, оскільки є своєрідним самозвітом перед Богом. У лютеранстві існує особливий обряд посвячення в духовний сан – ординація.

Лютеранська церква, хоча і формувалася шляхом розмежування з католицизмом, зберегла ряд католицьких *свят*: перше воскресіння Адвента (лат. *adventus* – пришествя) – відзначається в неділю за чотири тижні до Різдва Христового. Цей день вважається початком церковного року і молитовної підготовки до Різдва; Пристрасті Христові (у католиків – Попелова середа) – початок 40-денного Великого посту; Великий четвер – спогад про Таємну вечерю напередодні розп'яття Ісуса Христа; Пристрасна п'ятниця – на згадку про розп'яття Христа; День всіх святих (1 листопада). Хоча в протестантизмі культ святих відсутній, *лютерани шанують святих за їх праведне життя, яке гідне наслідування*. В останній день церковного року наголошується День поминів всіх покійних. Власне

лютеранськими є День покаяння і молитви (третя середа листопада), День жнив (перша неділя жовтня), День Реформації (31 жовтня).

Принцип *Sola Christo* є основою для переосмислення уявлень про *церковну ієрархію*. Визначальним у цьому питанні виступає так зване уявлення про «загальне священство». Хоча в церковній організації лютеранство зберігає деякі елементи розмежування духівництва і мирян і допускає єпископат. Лютеранство заперечує безшлюбність священників – целібат.

Лютеранство не має єдиного організаційного центру, і більшість церков будуються за національно-державним принципом, наприклад, Церква Данії, Церква Німеччини і т. п. Всесвітня лютеранська федерація має лише координаційні задачі.

Кальвінізм. Поява іншого найбільшого напрямку в протестантизмі – кальвінізму – пов'язано з Реформацією в Швейцарії. Центрами Реформації в Швейцарії стали міста Цюріх і Женева, де У. Цвінглі (1484 – 1531) і Ж. Кальвін (1509 – 1564) провели радикальну реформу церковного устрою.

Спочатку на чолі Реформації в Швейцарії став *Ульріх Цвінглі*. У 1523 р. він опублікував «67 тез», в яких знайшли відображення його основні ідеї: християнство є, перш за все, етичним вченням, а не культом; Ісус Христос – це єдиний шлях до блаженства для всіх людей; порятунок можливий лише на основі віри, для цього абсолютно не потрібні посередники між Богом і людьми, клір має тільки другорядну функцію; меса є тільки символічним нагадуванням про спокутну жертву Христа. Цвінглі виступив із протестом проти дотримання постів, целібату духівництва, чернецтва. Він заперечував чистилище і пов'язаний з ним продаж індульгенцій. Церкву Цвінглі розумів як общину святих, на чолі якої стоїть безпосередньо Христос. Тільки їй, як цілому, і належить право засудження і відлучення окремих членів. Держава не може диктувати церкві свою волю. Навпаки, вона сама підлягає оцінюванню церквою щодо відповідності християнським ідеалам. Церковне майно підлягає секуляризації. У пізніших роботах Цвінглі заперечує догмат про первородний гріх, обмежує догмат про виправдання вірою тільки тими випадками, коли людина знає Євангеліє, доводить, що незнання Євангелія не є перешкодою для порятунку.

Розповсюдження реформи У. Цвінглі на ряд кантонів і навіть на прикордонні німецькі землі привело до створення ним концепції республіканського устрою церкви як вільної асоціації окремих общин, керованої представницьким органом – синодом. Що ж до внутрішньогромадських відносин, то тут Цвінглі займає декілька інші позиції. Він відмовляє індивідові в свободі совісті і визнає за общиною

право жорсткої регламентації поглядів і поведінки окремих віруючих [див. 12, с. 141 – 143].

На основі вчення У. Цвінглі виникло одне із радикальних течій Реформації – *цвінґліанство*, яке набуло поширення в Швейцарії й Південній Німеччині.

Проте до кінця XVI - початку XVII ст. воно злилося з *кальвінізмом* і припинило своє власне існування.

Засновником кальвінізму є *Жан Кальвін*. Йому вдалося створити найбільш послідовну доктрину і встати після смерті Лютера на чолі всієї Реформації [див. 6, 9].

Абсолютним авторитетом у вірі для кальвіністів виступає *Святе Письмо* (Біблія). Але на практиці визнаються і деякі аспекти церковного переказу, зокрема соборні визначення і символічні книги. При цьому число віросповідних документів не обмежується. *Найважливішими символічними книгами* в традиції кальвінізму є катехізис (1563) Гейдельберзький, Галліканське сповідання (1559), Перше (1536) і Друге (1566) Гельветичне сповідання, а також соборні визначення церков традиції кальвінізму – Канони Дортського синоду (1618) і Вестмінстерське сповідання віри (1648). Авторитетною є фундаментальна робота Ж. Кальвіна «Повчання в християнській вірі», в якій було дано систематичне теологічне обґрунтування Реформації. На відміну від лютеранства в кальвінізмі немає загальнообов'язкового символу віри.

Кальвіністи визнають положення Нікео-Константинопольського Символу віри, особливо відзначаючи концепцією приречення верховну владу, святість і велич Бога. Згідно з нею людина спочатку була створена за образом і подобою Бога, володіла знанням істини, праведністю і свободою волі. Підсумком гріхопадіння було відторгнення людини та її «абсолютна гріховність», яка передається через онтологічну єдність людства всім поколінням. Проте Бог передвічно і вільно вибрав частину пропавших створінь, щоб примирити їх із собою, інших він залишив неспокутуваними. Таким чином, *Ісус спокутував не всіх, а лише обраних* (так зване обмежене спокутування), які і складають дійсну невидиму церкву.

Положення про обмежене спокутування і передвічне обрання до порятунку і засудження є відмітними особливостями ортодоксального кальвінізму. Разом із тим слід зазначити, що доктрина про приречення неодноразово пом'якшувалась теологами кальвінізму. Богослови великих реформатських церков у даний час тлумачать *приречення* як передпізнавання всезнаючим Богом долі людини.

Із цього вчення випливають характерні для кальвінізму принципи «мирського покликання» і «мирського аскетизму». Ж. Кальвін учив, що людина у будь-який час і в будь-якому місці знаходиться на службі у живого Бога і несе строгу відповідальність за ті дари, що надаються йому Богом, – час, здоров'я, власність. Життя слід розуміти як виконання обов'язку і руху до мети, поставленої Богом. Ознакою виправдання в кальвінізмі стає не стільки глибинне відчуття покаяння, як у лютеранстві, скільки енергія і результати зусиль, здатні свідчити про виявлення у віруючої людини бога, який обрав її. Успіх у професійній, трудовій діяльності, згідно з Кальвіном, є ознака богообраності. Не піклуючись спеціально про порятунок душі, людина, проте, має дотримуватись ряду моральних принципів, серед яких головне місце в кальвінізмі відводиться мирському аскетизмові, який зводиться до ощадливості, практичності, прагнення досягти успіху в справах, багато трудитися, не лінуватися і мати багатство. Віруючим приписуються обов'язкові відвідини церкви, строге дотримання в повсякденному житті всіх моральних норм і правил.

Обрядовість у кальвінізмі менш виражена, ніж в інших конфесіях. У кальвінізмі визнають два таїнства – *хрещення і причащення як заповіді, встановлені безпосередньо самим Христом. Богослужіння* в кальвінізмі ведеться національною мовою і будується на співі псалмів, загальній молитві і проповіді, якій надається особливого значення. Зазвичай кальвіністи *святкують* Різдво і Пасху, проте в деяких традиціях, окрім воскресінь, свят немає. Загальний характер церковного приміщення в кальвінізмі нагадує цвингліанський: були відкинуті всі зовнішні атрибути культу – ікони, свічки, хрест і т. п.

Дійсна і невидима *церква* в кальвінізмі розуміється як союз обраних. Але оскільки шляхи Господні несповідимі і ніхто не може знати своєї долі, то всім слід підтримувати готовність до високого обрання. Видима церква і є союзом для взаємної підтримки такої готовності. Звідси випливає право і обов'язок церкви добиватися від своїх членів правильних поглядів і поведінки, використовуючи відлучення, покаяння та інші види покарань.

У питаннях *церковного устрою* Кальвін пішов по стопах Цвинглі, але з важливими відмінностями. Дисциплінарна влада привласнювалася не общині, а пасторові й раді пасторів – консисторії. Вибори пасторів проводилися общиною, але теж за поданням консисторії. Це робило служителів залежними від консисторії і всю церкву більш централізованою порівняно із цвингліанською моделлю.

У кальвінізмі *немає єдиної організації* церкви. Загальним же принципом організації релігійної общини є загальнопротестантське положення про «загальне священство», яке зазвичай припускає, що общиною керує колегія старійшин, що обираються нею, – пресвітерів, які складають консисторію (хоча частина кальвіністів вважає за можливе і єпископальне управління).

У сучасному світі кальвінізм має три основні організаційні різновиди – *реформатські церкви, пресвітеріанство і конгрегаціоналізм*. За цими напрямками він поширений в багатьох країнах Європи і Америки, а також у країнах Азії й Африки. Існують як міжнародні (Всесвітній союз Реформатських Церков, Міжнародна асоціація реформатської віри й дії, Міжнародна конгрегаціоналістська рада), так і великі національні (наприклад, Національна асоціація пресвітеріанських і реформатських церков США) кальвіністських общин. В Україні кальвінізм широкого поширення набув в основному у ХХ ст. Зараз на її території діють 60 пресвітеріанських общин, 113 общин Закарпатської Реформатської церкви.

Суспільно-політичні ідеї кальвінізму ґрунтовані на принципі взаємодоповнюваності церковних і державних властей, при домінуванні церкви. З погляду кальвінізму політичні цілі мають бути підпорядковані задачі здійснення «Царства Божого» на землі. Окрім того, у кальвінізмі (у пуританській літературі) було сформульовано право церкви на цивільний опір, якщо вона піддається гонінням антихристиянської держави.

Англiканство – третій основний напрям у протестантизмі, який зародився в Англії під час Реформації, у результаті розриву місцевої католицької церкви з Римом. Цей акт був здійснений під тиском короля Генріха VIII, якого англійський парламент оголосив головою церкви. Як специфічний різновид християнства англiканство склалося протягом подальшого періоду в результаті серії реформ протестантського характеру, а також контрреформації. Її остаточний вигляд як «середнього шляху» між римським католицизмом і континентальним протестантизмом склався під час царювання королеви Єлизавети I (1559 – 1603) у другій половині XVI ст.: були оформлені віровчительні та літургійні книги, була завершена «Книга загальних молитов», яка визначила характер англiканської літургії, затверджено Символ віри (1571 р.), так звані «39 статей». У цьому документі підтверджені всі основні догмати, прийняті першими Вселенськими соборами, зберігається ідея про рятуючу силу церкви, вчення про ієрархію, успадковане від католицизму, але проводиться вчення Реформації про Святе Писання як єдине джерело віровчення, принцип порятунку однією тільки вірою, визнаються два таїнства –

хрещення і причащення, відкидається перетворення, заперечується віра в чистилище, культ святих, мощів і ікон, чернецтво. Згідно з англіканським віровченням, церемонія ординації не означає, що цей ритуал додає священнослужителю якоїсь особливої сили для здійснення меси. Англіканське вчення про Трійцю зберігає католицьке положення про вихід Святого Духу і від Бога-Сина (філіокве).

В англіканській церкві зберігається, як вже наголошувалося, ієрархія, що нагадує католицьку. Єпископів вибирають у всіх церквах, за винятком Церкви Англії, яка як державна підпорядковується короні. Священнослужителі англіканських церков можуть брати шлюб. Останнім часом до священства допущені і жінки [див. 19, 2007, №8-9, с. 41].

Назва «Англіканська церква» почала використовуватися з 1851 р. У ній співіснували общини різного типу. Одні з них орієнтувалися на відновлення католицького вчення і ритуалу. Їх називають «*Високою Церквою*». «Високій Церкві» протистоять общини, які тяжіють до реформаційного, євангельського вчення і устрою, – так звана «*Низька Церква*». До кінця XIX ст. термін «Низька Церква» майже вийшов із використання, а прихильники цієї течії в основному злилися з «Широкою Церквою», групою громадян, що дотримуються компромісних позицій між Високою та Низькою церквами. Близьким до англіканства є ідеал «всебічності», який розуміється як «згода у фундаментальних питаннях при терпимості до припустимих відмінностей».

У сучасному світі налічується понад 70 млн англікан. Функції консультативного органу виконують так звані Ламбетські конференції. Їх скликають кожні 10 років.

Найбільшими конфесіями «*другої хвилі*» є *баптизм*.

Баптизм (від грец. baptizo – занурювати у воду, хрестити у воді) – конфесія протестантизму, яка, приймаючи основні вірування і устрій більшості реформованих общин, відстоює вимогу *допускати до хрещення зануренням у воду тільки дорослих, що свідомо звернулися до християнської віри*. Баптизм виник в Англії, де на початку XVII ст. незалежно один від одного з'являються два різновиди баптизму:

1. *Загальні (генеральні) баптисти*, які дотримуються доктрини армініан про порятунок усіх, хто повірив у Христа. 2. *Приватні (партикулярні) баптисти*, які поділяють кальвіністську доктрину приречення. Ця течія в баптизмі стала переважаючою. У XVIII ст. виникали нові баптистські організації: баптистська церква Христа (1709 р.), баптисти сьомого дня (1740 р.), баптисти вільної волі (1780 р.) і т. ін.

Членами баптистських общин є в даний час близько 35 млн чоловік, а з дітьми, молоддю і «друзями» («наближеними») послідовники баптизму налічують понад 75 млн чоловік. Баптистські церкви існують більш ніж в 122 країнах світу. Найбільші організації створені у США. У 1905 р. на першому конгресі в Лондоні створено Всесвітній союз баптистів.

В Україні баптисти з'являються в другій половині XIX ст. У 1990 р. на 21-му з'їзді Євангельських християн-баптистів було оголошено про створення самостійного Союзу Євангельських християн-баптистів України. Нині баптисти становлять близько 80 % від всіх протестантів України і майже 9% від загального числа релігійних общин.

Баптисти вважають, що *єдиним джерелом Одкровення й нормою віровчення є Святе Письмо, перш за все Новий Завіт*. Учення баптизму в своїй основі є кальвінізмом. Доктрина баптистів-армініан викладена в «Ортодоксальному віровченні загальних баптистів» (1678). Віровчення баптистів-кальвіністів наведено в «Лондонському сповіданні» (1644), у «Сповіданні віри приватних баптистів» (1677) і в «Савойській декларації віри» (1678). З подальших сповідань віри найбільш авторитетні – «Філадельфійське» 1742 р. і «Гемпширське» 1832 р., але вони не визнаються обов'язковими.

Баптисти не визнають святих, чернецтво, зосереджуючи увагу на Ісусові Христі як єдиному посереднику між Богом і людьми, який своєю жертвою врятував грішників. Головний принцип: «Жити в світі, але бути не від світу сього», тобто підлягати земним законам, але серце цілком віддавати Христу, що забезпечив віруючим порятунок і очищення від гріха. Звідси то особливе значення, яке баптисти додають проповіді своєї віри, вести яку зобов'язаний кожен (принцип загального священства), особливо серед дітей і молоді. Баптисти наполягають на строгому дотриманні християнських моральних норм (відмова від алкоголю, лихослів'я, взаємна підтримка і допомога), систематичних відвідин молитовних зборів.

Ті, що тільки прийняли водне хрещення, вважаються повноправними членами общини. *Хрещення розглядається баптистами як акт свідомого звернення до віри, духовного відродження*. Кандидати в члени общини допускаються до нього лише після випробувального терміну і покаяння на молитовних зборах. *Хрещення і хлібопереломлення розуміються як обряди, які символізують віру в духовне єднання з Христом*. Обряд хлібопереломлення здійснюють раз на місяць. Виконують баптисти і обряд висвячування (пресвітерів). Є у них й особливий ритуал поховання і одруження. Вони відзначають великі, так звані

дванадцять християнські свята, хоча і не супроводжують їх особливим ритуалом. У них є і свої свята – *Свято Жнив*, що підводить підсумки євангелізаційної, місіонерської діяльності, і *День Єдності*. На молитовні збори баптисти збираються два – три рази на тиждень. Богослужіння складається з читання Біблії, проповідей, молитов і співу релігійних гімнів.

Проголошуючи принцип загального священства, допускаючи всіх членів церкви (останнім часом і жінок) до проповіді, баптисти мають постійних служителів культу. Общини очолюються виборними пресвітерами, яким допомагають диякони і проповідники. Основні рішення ухвалюють на основі демократичної процедури: на чолі общини стоїть рада, яка у разі потреби проводить відлучення людей, помічених у порушенні своїх обов'язків. У цілому баптистська церква є дисциплінованою і добре налагодженою організацією, *здатною адаптуватися до різних умов*.

Проміжне місце між конфесіями «другої» і «третьої» хвиль протестантизму займає **адвентизм**.

Адвентизм (від латів. *adventus* – пришестя) виник у 30-х рр. XIX ст. у США. Його засновник У. Міллер (1782 – 1849), спираючись на біблійські пророцтва, у книзі «Свідоцтва зі Святого Письма та історії про Друге пришестя Христове у 1843 р. і його особисте царювання протягом 1000 років» обчислив і обґрунтував терміни другого пришестя Ісуса Христа в 1843 – 1844 рр. Незважаючи на провал пророцтва У. Міллера, *вчення про близьке друге пришестя залишається центральним догматом адвентизму*.

У ході суперечок щодо питань догматизму адвентисти розкололися на декілька напрямів: Адвентисти Сьомого Дня, дві Церкви Бога, Християнська Церква Пришестя, Християнська Церква Первозданного Адвента. Окрім адвентистів, що визнають суботу, є також адвентистські церкви, які визнають воскресіння, наприклад, Адвентистська Християнська Церква, Адвентистська Генеральна Конференція Америки. У цей час ортодоксальні послідовники вчення Міллера практично зникли.

Найбільшим напрямом адвентизму сьогодні є **Адвентисти Сьомого Дня**. У світі Адвентистів Сьомого Дня близько 16 млн чоловік, є представництва цієї церкви в 205 країнах. В Україні Адвентисти Сьомого Дня об'єднані Українською уніонною конференцією Церкви Адвентистів Сьомого Дня, яка об'єднала 1017 общин.

Самостійну церковну організацію Адвентисти Сьомого Дня сформували в 1863 р. Особливу роль у процесі становлення церкви Адвентистів Сьомого Дня відіграла «пророчиця» *Елен (Олена) Уайт*

(1827 – 1915). Її видіння зміцнили догматичну сторону адвентизму, але важливе значення їй належить у розвитку положень, які відносяться до адвентистського способу життя. Ці положення знайшли відображення в її книгах «Шлях до Христа», «Бачення й досліди», що мають серед адвентистів не менший авторитет, ніж Біблія, і які вважаються натхненними Богом.

Адвентисти Сьомого Дня визнають Трійцю, непорочне зачаття Діви Марії, спокутну жертву Христа, який постраждав за все людство, а також вироблені в рамках протестантизму принципи виправдання вірою й Божественної благодаті.

Адвентисти Сьомого Дня заперечують уявлення про рай і пекло, а також про безсмертя душі, вважаючи, що вона вмирає разом із тілом, а воскресне разом із тілом у день пришествя Христа. Звідси вимога не тільки морального, але і фізичного вдосконалення особи. У церкву приймають тих, хто визнає Христа як особистого рятівника.

Адвентисти Сьомого Дня вважають, що світ буде знищений вогнем, а для віруючих адвентистів буде створена нова земля, відбудеться друге пришествя і воскресіння праведників (при цьому існування в Царстві Божому праведників буде не тільки духовним, але й тілесним). Після закінчення тисячолітнього царства воскреснуть і грішники. Все земне життя сприймається Адвентистами Сьомого Дня як підготовка до цієї події, що вимагає не тільки духовних, але і тілесних зусиль. Для цього Е. Уайт ввела так звану «санітарну реформу». Реформа містила інструкції, відповідно до яких адвентистам забороняється споживати м'ясо «нечистих» тварин (наприклад, свинину), рибу «без луски», каву, чай, алкогольні напої, палити, приймати наркотики. «Аскеза в миру» передбачає також заборони на сексуальні зв'язки поза браком, «мирські» розваги і навіть на читання художньої літератури.

Великого значення Адвентисти Сьомого Дня надають суворому дотриманню всіх заповідей Декалога Мойсея, особливо суботи (четверта заповідь). Субота розглядається як «знак», яким відмічені обрані. Це святий і богослужбний день, день спілкування з Богом, коли не можна трудитися і навіть готувати їжу, але необхідно надавати допомогу слабким і хворим.

Богослужіння Адвентистів Сьомого Дня включає в себе читання Біблії та проповідь. *Хрещення й причащення* вважаються священними, богом встановленими обрядами, а не таїнствами. Хрещення проводять у дорослому віці шляхом повного занурення у воду. Причащення здійснюється вином і прісним хлібом, йому повинне передувати очищення шляхом обмивання ніг. У адвентистів існують також ритуали вінчання і похоронів. Як свята Адвентисти

Сьомого дня визнають Великдень, П'ятидесятницю, Піднесення першого снопа, День труб, Очищення земного святилища.

Основною одиницею *організаційного* устрою є община, найвищим органом якої вважаються збори. Управління общинами й богослужіння здійснюються пасторами, пресвітерами, дияконами і дияконесами. Пастор призначається вищою структурою, пресвітер, диякон або дияконеса обираються строком на два роки. Общини об'єднуються в місцеву конференцію. Декілька місцевих конференцій утворюють уніонну конференцію (уніон). Уніони об'єднуються в дивізіони, що створюються за регіональною ознакою (всього в світі існує 13 дивізіонів, кожен з яких має свою «Доктрину дивізіону»). Дивізіони підпорядковуються найвищому органу Адвентистів Сьомого Дня – Генеральній конференції, президент якої обирається строком на 5 років. Фінансово-економічну основу церкви Адвентистів Сьомого Дня складають добровільні внесення кожним членом церкви «десятини» (десятої частини свого доходу). Крім того, у кінці кожного богослужіння проводиться збір пожертвувачів, при цьому завжди указується, на які цілі підуть ці засоби.

Члени церкви можуть займатися політичною діяльністю в рамках християнської етики. Церква Адвентистів Сьомого Дня рекомендує молодим людям, які призиваються до армії як у мирний, так і у військовий час, йти в ті частини, що не беруть участь у боях. Вони просять надати їм будь-яку службу без зброї або альтернативну цивільну службу.

Для Адвентистів Сьомого Дня характерна висока місіонерська активність, оскільки вважається, що друге пришествя Христа залежить від того, як скоро всі люди почують адвентистську проповідь.

У період Першої світової війни (1914 – 1918) у рамках адвентизму виник напрям *адвентистів-реформістів* (з 1926 р.). Віровчення і культ у адвентистів-реформістів ті ж, що і у Адвентистів Сьомого Дня. Відмітною особливістю є жорсткіше проходження «санітарної реформи», яка припускає повну відмову від споживання м'яса. В Україні Церква Адвентистів Сьомого Дня реформаційного руху України об'єднує 43 общини.

П'ятидесятництво – протестантська конфесія *«третьої хвилі»*, що виникла на початку ХХ ст. у США і широко розповсюдилася в світі. В останні десятиліття п'ятидесятництво стало однією з найбільш динамічних конфесій, які мають тенденцію до стабільного зростання. У сучасному світі налічується понад 51 млн членів різних п'ятидесятницьких церков і сект і понад 11 млн співчуваючих. В Україні Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської –

п'ятидесятників об'єднує близько 1600 общин. В Україні діє семінарія для підготовки пасторів і викладачів недільних шкіл.

Догматично п'ятидесятники зазвичай поділяють загальнохристиянські положення *Нікео-Константинопольського Символу віри*.⁷ П'ятидесятники також у цілому дотримуються загальнопротестантських принципів. Але п'ятидесятники не мають загальноприйнятих символічних книг, і їх віровчення зазвичай формулюється на рівні окремих общин або національних об'єднань. Фундаментальна своєрідність п'ятидесятництва полягає в тому, що, на їх переконання, досвід апостольської общини в день П'ятидесятниці [див. 3, Дн. 2:1-18]; (звідси назва конфесії) має принципове значення для всіх і по можливості повинен бути пережитий кожним віруючим (так зване хрещення Святим Духом). *Хрещення Духом Святим – один із головних догматів п'ятидесятництва* [див. 3, Дн. 3:5-7]. У процесі хрещення Святим Духом дійсний християнин, з погляду п'ятидесятників, може отримати видимі дари Святого Духа: здібність до пророцтва, зцілення хворих, говоріння на інших мовах (так звані глосолалії) і т. п. *Дар мов набуває у п'ятидесятників доктринально-догматичного значення*. Глосолалію вони розуміють як засіб спілкування з Богом, що перевищує можливості звичайної людської мови (так звана молитва Духом).

Для п'ятидесятників характерне містично-індивідуалістичне розуміння *церкви*. Вона, з їхньої точки зору, складається з окремих осіб, які отримали хрещення Святим Духом.

П'ятидесятники, як і більшість протестантів, визнають тільки *два таїнства – Хрещення і Причащення*. Причащення, як і хлібопереломлення, зазвичай сприймається в символічному сенсі як спогад про страждання і смерть Христа. Хрещення, як і у баптистів, допускається тільки для дорослих за свідомою вірою. Але на відміну від баптистів п'ятидесятники розглядають *водне хрещення лише як початок шляху свідомого зростання у вірі*. За ним повинно послідувати хрещення Святим Духом, яке здійснюється покладанням рук, що супроводжується особливою молитвою з використанням глосолалії. У цілому богослужіння п'ятидесятників відрізняється значною різноманітністю форм поклоніння з акцентом на спонтанність і використанням сучасної інструментальної музики. Для

⁷ Виключенням є п'ятидесятники-унітаріанці. Вони вважають, що істинною, апостольською формулою водного хрещення є хрещення не «в ім'я Отця, Сина і Святого Духа», а «во ім'я Ісуса Христа», оскільки терміни «Отець» і «Святий Дух» означають лише різні аспекти *єдиної особистості Ісуса Христа*. В Україні унітаріанства придержуються Євангельські християни в душі апостолів (мають 21 общину).

п'ятидесятників характерно містичне оточення молінь, віра в «явища» і «видіння», культ пророків і пророчиць.

За своїм внутрішнім устроєм п'ятидесятницькі общини також різноманітні, з великою поширеністю жіночого священства.

Сама доктрина п'ятидесятництва створює передумови для виникнення все нових і нових харизматичних авторитетів, які нерідко конфліктують один з одним.

Незважаючи на загальну віру в певні догмати, п'ятидесятники не прийшли до об'єднання в єдину організацію або єдиний рух. Найбільш великі п'ятидесятницькі церкви – Асамблеї Бога, Церква Бога, Об'єднана п'ятидесятницька церква та ін. – об'єднані в Світову конференцію п'ятидесятників. Їх керівники досить регулярно (кожні два – три роки) збираються на Всесвітні п'ятидесятницькі конференції.

Після Другої світової війни в п'ятидесятництві виникли сучасні напрями – служіння зцілення О. Робертса, рух «Бізнесмени повного Євангелія» та ін. Частина п'ятидесятницьких церков відходить від своєї ідеології й зливається з харизматичним рухом (іноді цей період називають неоп'ятидесятництвом).

Сучасні радикально-п'ятидесятницькі, харизматичні, месіанські, а також азіатські й африканські церкви прийнято відносити до **неопротестантських**. Термін «неопротестантизм» зазвичай використовують для того, щоб підкреслити *значні відмінності теології та практики цих церков як від класичного протестантизму, так і від протестантизму попередньої, «третьої хвилі»*. Загальною рисою неопротестантів є оптимістична есхатологія, яка поєднує риси преміллєнаризму і постміллєнаризму.

Частина неопротестантських церков, особливо в США, засвоїла *позавіросповідну містику так званого позитивного мислення*, що припускає можливість людини змінювати реальність за допомогою творчого уявлення або вимовленого слова. Це привело до серйозної реінтерпретації загальнохристиянських доктрин. Так, Рух віри проголосив тези про тотожність віруючого з Христом, про зцілення тіла як про невід'ємну частину спокутування, а також про примусову силу молитви. Інші прихильники позитивного мислення проголосили *«нову реформацію»* на основі відмови від християнського вчення про покаяння за допомогою сповідання себе святим. Неопротестантські, особливо харизматичні, церкви розвернули критику більшості християнських конфесій, вважаючи їх релігією, яка духовно омертвіла, потребує містичного досвіду спілкування з Богом. При цьому акцент часто робиться на соціальних аспектах на відміну від класичних п'ятидесятників. Так звана «теологія процвітання» в крайніх варіантах

свого досвіду схильна до уявлення, згідно з яким істинно віруючий через свою віру і божественну допомогу набуває земних благ, – достатку, здоров'я і т. п. (наприклад, «Бізнесмени повного Євангелія»). Неопротестантизму помірніших напрямів, які відкидають позитивне мислення, властива не тільки гостросоціальна спрямованість, але й прагнення адаптувати християнство до неєвропейських культур (контекстуальна теологія). У результаті цього виникли самобутні церкви в Азії та Африці. Весь перебіг контекстуальної теології об'єднує прагнення викласти християнські істини в контексті традиційних релігій Азії або Африки, причому відмова від цього може розглядатися як місіонерська неефективність. Є церкви, які несуть риси як контекстуальної, так і харизматичної теології. Так, корейський харизматичний лідер П. Йонгі Чо розробив вчення про «четверте вимірювання», яке стверджує, що в релігіях Сходу теж існують адекватні духовні настанови, які необхідно християнізувати.

У пострадянських країнах, включаючи Україну, неопротестантизм виникнув у кінці 1980-х – початку 1990-х рр. і дав початок значній групі харизматичних церков, найбільш великою з яких є «Слово Життя» – помірна версія харизматичного руху, що виникла в 1983 р. у Швеції. На радикальніших позиціях стоїть «Нове покоління» – перший російськомовний міжнародний неопротестантський рух яскраво вираженого постмілленаристського типу, створений в 1989 р. у Латвії А. Ледеяєвим [докладніше див. 20, с. 685-687].

Таким чином, аналіз основних напрямів протестантизму показує, що протестантизм є найдинамічнішою конфесією християнства, що має своє майбутнє.

4. ХРИСТІЯНСТВО У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Християнство зумовило культурний і цивілізаційний розвиток Європи і всього світу. Головна подія християнства, – народження Ісуса Христа, засновника християнства, – визначила початок нової ери і європейський календар. Християнський Символ віри, оснований на тезі про людське втілення Бога, задав в європейській культурі органічну для особистості програму Божественного служіння, що розуміють як затвердження гідності й перманентного повсякденного милосердя відносно свого ближнього. Християнство перевело культуру Європи, кажучи словами Е. Фромма, від «релігії страху» до «релігії любові», визначивши тим самим її основні властивості – цінність духу, екзистенціально-особистісну цінність і, перш за все, любов як верховну цінність людського життя. Християнство створило

нову модель історії: в ній задають ціннісний пріоритет майбутнього перед минулим і сьогоденним.

Процеси секуляризації, що посилюються в ХІХ ст., а в ХХ – ХХІ ст. – глобалізації змінили місце і роль християнства в суспільстві. Християнська, як і вся релігійна свідомість, відійшла на периферію суспільного життя, стала приватною справою індивіда. Це привело до появи, з одного боку, *модернізму*, тобто до прагнення радикально (інколи відступаючи навіть від основ віровчення) примирити традиційні релігійні уявлення і практики із вимогами, які висуває сучасна західна секулярна культура, а з іншого – до посилення традиціоналізму і, навіть, *фундаменталізму*. Традиціоналізм – це орієнтація на збереження християнської традиції всупереч її модернізації відповідно до соціокультурних змін, це консервативне відношення до успадкованих релігійних уявлень і цінностей. Фундаменталізм – радикальний проект ресакралізації культури. Християнський фундаменталізм нині все більше набуває глобального характеру, він спостерігається практично у всіх напрямках: католицизмі, православ'ї, протестантизмі. Найважливішою складовою його поглядів стає вкрай права політична ідеологія, антагоністична політичному лібералізму, культурному плюралізму і етичному релятивізму.

Своєрідною ознакою кризи в християнстві можна вважати складні і часто суперечливі процеси, які відбуваються в ньому. З одного боку, спостерігається соціальна і політична диференціація конфесій, з іншого – в християнстві з'явилися серйозні екуменічні настрої й рухи.

Екуменізм (грец. *oikoumene* – Всесвіт, заселений світ) – погляди й позиції, які відображають прагнення християн різних напрямів до об'єднання в «єдиній Церкві Христовій» при збереженні плюралізму у віровченні, культурі, організації. У сучасному світі під екуменізмом розуміється не тільки вчення про «єдину Церкву Христову», але й *рух за об'єднання конфесій*. Екуменізм як рух – явище ХХ ст., обумовлене загальними процесами глобалізації та секуляризації. Його прихильники намагаються знов відкрити апостольський сенс ранньої церкви в об'єднанні і протистоять розчарованості, труднощам і скепсису сучасного світу.

Початком християнського екуменічного руху ХХ ст. вважається Всесвітня місіонерська конференція, скликана за ініціативою протестантів у 1910 р. (Единбург), яка заснувала Міжнародну місіонерську раду (ММС) з 17 релігійних організацій з різних країн. У 1948 р. у результаті злиття ММС і ще двох протестантських рухів – «Віра і порядок» і «Життя і діяльність» – був створений керівний орган

всього єкуменічного руху – *Всесвітня Рада Церков (ВРЦ)*. У даний час членами ВРЦ є понад 300 релігійних об'єднань із понад 100 країн світу. За даними ВРЦ, він об'єднує близько 400 млн віруючих. У цю організацію входять переважна більшість існуючих протестантських (за винятком таких фундаменталістів, як Південні баптисти США і лютеранська церква Міссурійського синоду), православних (Російська Православна Церква з 1961 р.) і давньосхідних церков. У ВРЦ є також міжнародні протестантські організації – Лютеранська всесвітня конференція, Баптистський всесвітній альянс та ін., регіональні релігійні об'єднання – Всеафриканська конференція церков, Всесвітня студентська християнська федерація і т. д.

Римсько-католицька церква довгий час не брала участі в єкуменічному русі. У 1928 р. Римський Папа Пій XI видає спеціальну енцикліку, в якій єкуменізм засуджувався як панхристиянське і таке, що веде до релігійного індіферентизму переконання. Ця енцикліка була скасована тільки II Ватиканським Собором. У 1961 р. Папа Іоанн XXIII заснував Секретаріат із забезпечення християнської єдності. 21 листопада 1964 р. на Соборі був обнародований Декрет ВРЦ про єкуменізм, який назвав одним із головних завдань Собору «сприяти відновленню єдності між всіма християнами». Нині Римська католицька церква не є повноправним членом ВРЦ, але має там офіційних спостерігачів. Разом із тим ряд висловів нинішнього Папи Бенедикта XVI і ряд документів, наведених на початку його понтифікату, свідчать про тенденцію відходу, яка намітилася, від позицій та ідей 2-го Ватиканського собору і єкуменізму в цілому (наприклад, поширений в 2007 р. документ «Відповіді й запитання»).

Основною формою роботи організації є асамблеї, які проводяться з періодичністю 7 років. Діалог між римською католицькою церквою, православними, п'ятидесятницькими та іншими протестантськими церквами і деномінаціями привів до загального консенсусу щодо таких питань, як хрещення, євхаристія і суть служіння. Крім спроб вирішити міжконфесійні протиріччя, керівні кола єкуменічного руху підіймають питання боротьби за мир, екологію та інші глобальні проблеми людства. У ВРЦ на ювілейній Восьмій асамблеї в Харарі була прийнята «Програма подолання насильства», мета якої – кинути виклик «глобальній культурі насильства» і перетворити її в культуру справедливого миру.

Окрім Всесвітньої Ради Церков у даний час в Європі великим міжцерковним центром є Конференція Європейських Церков (КЄЦ), що об'єднує практично всіх католиків, православних і протестантів Європи. У 1997 р. за ініціативою КЄЦ і Конференції католицьких єпископів Європи в м. Граці (Австрія) відбулася Європейська

екуменічна асамблея, в якій взяло участь близько 10 тис. чоловік. Асамблея прийняла завершальний документ, в якому, зокрема, вказувалося: «Усвідомлюючи всі труднощі й перешкоди всередині нас, окремих людей і Церков, ми виходимо з того, що примиренням є процес, який має починатися зі змін у наших головах і серцях. Відстоюючи свободу совісті, Церквам слід співпрацювати, а не конкурувати. Життя для примирення має на увазі, що ми визнаємо відмінності один одного як дари, що допомагають нам разом виявити дивовижне у різноманітності єдиного в своєму роді світа Божого» .

Протестанти, що складають ядро християнського екуменізму, пропонують такі моделі єднання церков: 1) органічної єдності; 2) корпоративної єдності (широка співпраця різних об'єднань; 3) соборної єдності (коли локальні церкви відчують себе членами однієї Церкви Христової); 4) єдності у різноманітності (єдність в істотному і плюралізм в решті випадків); 5) причетності (окремі церкви мають широку автономію, проте пов'язані між собою і духовно й інституційно).

З початку 90-х рр. XX ст. екуменізм як ідея і як рух переживають серйозну кризу. У 1997 р. зі ВРЦ вийшла Грузинська православна церква, переглядають форми своєї участі в екуменічному русі Болгарська, Російська і деякі інші православні церкви. Серед причин неприйняття екуменізму – спроби керівництва ВРЦ додати цій організації єдині «єкклезіологічні функції» за протестантським зразком, ігнорування інтересів православних церков, прагнення нав'язати останнім ряд чужих моральних норм, які суперечать східно-християнській традиції богословських трактувань. Крім того, на переконання ієрархів Російської православної церкви, Ватикан і деякі протестантські церкви використовують сьогодні екуменізм як засіб для здійснення прозелітичної діяльності на так званій «канонічній території РПЦ». У травні 1998 р. православні церкви закликали до таких змін у структурі і стилі роботи ВРЦ, які зробили б православну участь «більш значущою».

У даний час все частіше поняття «єкуменізм» розповсюджується не тільки на християнські, але й на інші конфесії. Екуменізм у цьому випадку розглядається як прагнення віруючих людей до всесвітнього об'єднання існуючих релігійних конфесій при ігноруванні догматичних відмінностей у віровченнях. У зв'язку із цим розрізняють «християнський» (про нього йшла мова вище) і «нехристиянський» екуменізм. Останній містить твердження про духовне багатство всіх, у тому числі і нехристиянських, релігій. Відношення християн до «нехристиянського» екуменізму є різним. Частина ортодоксально настроєного як католицького, так і православного духівництва

розглядає екуменізм як негативне явище, що сприяє розвитку прозелітизму.

Отже, на основі проведеного аналізу можна сказати, що, незважаючи на конфесійну різноманітність, християнство є цілісною теологічною традицією. Характерні для різних конфесій особливості в трактуванні основних догматів і канонів не суперечать ідеї єдиної християнської Церкви. Більше того, саме ця різноманітність дозволяє найповніше розкрити суть християнства в конкретно-історичному і духовно-культурному контексті різних народів, співтовариств й осіб. Християнство найбезпосереднішим чином вплинуло на розвиток культури не тільки Європи, але й окремих народів. Християнство – це особливий спосіб життя, особливий психологічний настрій і спосіб мислення. Такі християнські чесноти, як любов, добро, милосердя, терпіння, готовність до самопожертвування і в сучасному, секуляризованому і прагматичному суспільстві, відіграють фундаментальну роль, об'єднуючи всіх людей в справі подолання викликів культурі світу, який глобалізується.

Запитання для самоперевірки

1. Коли і де виникло християнство?
2. Як розглядають Ісуса Христа міфологічна й історична школи?
3. Який склад і зміст християнської Біблії? Що таке «Септуагінта»? Що означає «Вульгата»?
4. Що таке «Святий Переказ» і в якому відношенні до християнського Святого Письма (Біблії) він знаходиться?
5. Які принципи лежать в основі християнського світогляду? Яким сенсом наповнений принцип христоцентризму?
6. На яких Соборах і в якому вигляді був сформульований християнський Символ віри?
7. У чому розійшлися з ортодоксальним християнством аріани? Несторіани? Монофізити? Монофеліти?
8. Коли і через які причини і мотиви відбувся розкол християнства на католицизм і православ'я?
9. Коли і через які причини з'явився протестантизм?
10. Які особливості віровчення, культу і організації православ'я? Католицизму? Протестантизму?
11. Як виникло старообрядництво, який його сучасний стан?
12. Які конфесії протестантизму найактивніше діють у сучасному світі?
13. Які тенденції у сучасному християнстві можна виділити?
14. Коли і чому виникає екуменічний рух? Який його сучасний стан?

Контрольні запитання і завдання

1. Розкрийте зміст основних принципів християнського світогляду й віровчення.
2. Як розповсюджувалося і стверджувалося християнство? Які питання розглядалися на Вселенських соборах?
3. Проведіть порівняльний аналіз Декалогу і Нагорної проповіді Ісуса Христа.
4. Визначіть причини розколу християнства в 1054 р.
5. Розгляньте сучасний стан православ'я в світі.
6. Охарактеризуйте роль католицької церкви в сучасному світі. Розкрийте еволюцію і сучасний стан протестантизму.
7. Проведіть порівняльний аналіз віровчення, культу і організації православ'я, католицизму і протестантизму.
8. Розкрийте сенс і зміст екуменізму в контексті сучасних міжнародних відносин.

Бібліографічний список

1. Апокрифы древних христиан / под ред. А.Ф. Окулова и др. – М.: Мысль, 1989. – 336 с.
2. Беленький М. С. О мифологии и философии Библии / М.С.Беленький. – М.: Наука, 1977. – 230 с.
3. Библия. – М.: Российское библейское общество, 1995. – 335 с.
4. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избр. произв. – М.: Политиздат, 1990. – С. 61 – 272.
5. Ветхозаветные апокрифы: Книга Юбилеев; Заветы Двенадцати патриархов: пер. А. Смирнова – СПб.: Амфора, 2000. – 253 с.
6. Гарин И. И. Кальвин / И.И. Гарин. – Х.: Фолио, 1994. – 128 с.
7. Гарин И. И. Лютер / И.И. Гарин. – Х.: Фолио, 1994. – 286 с.
8. Зеньковский В. В. Основы христианской философии / В.В.Зеньковский. – М.: Канон+, 1997. – 560 с.
9. Кальвин Ж. Наставления в христианской вере: пер. с франц.: в 2 т. / Ж.Кальвин. – М.: Логос, 1997. – 255 с.
10. Католицизм: Словарь /под общ. ред. Н.С. Гордиенко. – М.: Политиздат, 1991. – 272с.
11. Кубланов М. М. Возникновение христианства: Эпоха. Идеи. Искания / М.М. Кубланов. – М.: Наука, 1974. – 216 с.
12. Лекции по истории религии: учеб. пособие. – СПб.: Лань, 1997. – 269 с.
13. Лозинский С. Т. История папства / С.Т. Лозинский. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
14. Лютер М. Время молчания прошло: пер. с нем. / М. Лютер // Избранные произведения 1520 – 1526 гг.– Х.: Око, 1992. – 352 с.

15. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. / Г.Г. Майоров. – М.: Мысль, 1979. – 431 с.
16. Основы религиоведения: учебник/ под ред. И. Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2002. – 511 с.
17. Православие: Словарь / под общ. ред. Л.Гордиенко. – М.: Политиздат, 1988. – 272 с.
18. Протестантизм: Словарь / под общ. ред. Л.Н. Митрохина. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
19. Релігійна панорама: інф.-анал. журнал. – 2007 – 2008.
20. Религиоведение: энциклопедический словарь. – М.: Академический проект, 2006. – 1256 с.
21. Ренан Э. Жизнь Иисуса: пер. с франц. А. Варшавского и В.А. Харитонова / Э. Ренан. – СПб.: Народная польза, 1906. – 432 с.
22. Сенека. Нравственные письма к Луцилию / Сенека // Мыслители Рима. Наедине с собой: Сочинения. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Х.: Фолио, 1998. – С. 381 – 622.
23. Свенцицкая И. С. От общины к церкви: Формирование христианской церкви / И.С. Свенцицкая. – М.: Политиздат, 1985. – 224 с.
24. Христианство. Всемирная энциклопедия / под. ред. М.В. Адамчика. – Мн.: Современный литератор, 2004. – 832 с.
25. Энгельс Ф. Бруно Бауэр и первоначальное христианство // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т.19. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. – С. 306 – 314.

Додаток

Тестові завдання

- 1.** *Християнство - це:* а) один із напрямів сучасного іудаїзму, б) монотеїстська світова релігія, в) найбільша політеїстична релігія давнини і сучасності, г) національна релігія України;
- 2.** *Християнство виникло:* а) у Візантійській імперії, б) Римській імперії, г) у Стародавній Греції.
- 3.** *Євангеліє – це:* а) розповідь про життя Єви, праматері людства, б) ранні християнські писання, що розповідають про життя і смерть Ісуса Христа, в) збірка стародавніх грецьких оповідань, г) одна з книг Тори.
- 4.** *У чому виявляється зв'язок між іудаїзмом і християнством?* а) християнство виникло в надрах іудаїзму, б) між християнством і іудаїзмом немає ніякого зв'язку, в) іудаїзм і християнство мають одного бога, г) іудаїзм виник на основі християнства.
- 5.** *Святим Письмом християн є:* а) Старий Завіт, б) Новий Завіт, в) Старий і Новий Завіти (Біблія), г) Апокрифи.
- 6.** *Розкол у християнстві на католиків і православних відбувся:* а) у 1154 р., б) у 1054 р., в) у 954 р., г) у 988 р.
- 7.** *Православ'я - це:* а) синонім християнства в цілому, б) один із напрямів християнства, поданий декількома самостійними церквами, в) смислове

ядро християнського віровчення, г) християнське вчення про душу. **8. Основоположником протестантизму в Германії є:** а) Ульріх Цвінглі, б) Жан Кальвін, в) Мартін Лютер, г) Уільям Міллер. **9. Символ віри християнства - це:** а) коротке зведення основних догматів віровчення, б) хрест, в) ікона, г) Біблія. **10. Свята Трійця - це:** а) догмат буддиста, б) частина давньогрецького пантеону богів, в) єдність Божества у трьох особах в християнстві, г) давньослав'янське свято. **11. Таїнства - це:** а) язичницький ритуал, б) основні елементи християнської культури, в яких «повідомляється віруючим видимим чином невидима благодать божа», в) символіка священного тексту, г) принцип об'єднання християнських церков. **12. Традиційними ступенями священного в православ'ї й католицизмі є:** а) диякони, ченці, священники; б) священники, єпископи, митрополити; в) диякони, священники, єпископи; г) кардинали, диякони, пресвітери. **13. Католицький догмат про філіюкве - це:** а) догмат про чистилище, б) догмат про непогіршеність Папи Римського, в) догмат про вихід Святого Духу від Отця і Сина, г) догмат про непорочне зачаття Діви Марії. **14. Обов'язкова безшлюбність духівництва існує:** а) у православ'ї, б) у протестантизмі, в) у католицизмі, г) на всіх напрямках християнства. **15. Константинопольський патріарх:** а) глава всіх православних, б) глава тільки Константинопольської Церкви, в) «перший серед рівних» серед всіх православних церков, г) глава групи православних церков (Елладської, Російської, Грузинської). **16. До ранніх протестантських церков відносяться:** а) англікани, кальвіністи, лютерани, б) англікани, баптисти, адвентисти, в) баптисти, лютерани, методисти, г) кальвіністи, квакери, пуритани. **17. Принцип «мирського аскетизму» існує:** а) у православ'ї, б) у католицизмі, в) у протестантизмі, г) у вірмено-григоріанській церкві. **18. Автором учення про абсолютне визначення є:** а) Ульріх Цвінглі, б) Жан Кальвін, в) Мартін Лютер, г) Карл Маркс. **19. Екуменізм – це:** а) рух до всесвітньої християнської єдності, б) учення про взаємодію людини з навколишнім середовищем, в) сучасне езотеричне вчення про космос, г) принцип організації сучасного православ'я.

Теми рефератів і реферативних виступів

1. Біблія як Святе Письмо християн.
2. Ісус Христос: міф або реальність.
3. Етична доктрина християнства.
4. Розколи в християнстві: причини й наслідки.
5. Унії і уніатство.
6. Основні сучасні напрями протестантизму.
7. Трудова етика протестантизму.
8. Сучасні проблеми екуменічного руху.

9. Модернізм і традиціоналізм у сучасному християнстві.

10. Християнство в Україні.

Словник основних термінів і понять

Августин Аврелій (354 – 430) – християнський теолог і філософ, один з Отців Церкви.

Автокефальна церква – незалежна, адміністративно самостійна православна церква, що самоврядовується.

Агапи (грец. *агаре* – *вечері любові*) – сумісні вечері членів ранньохристиянських общин у наслідування таємної вечері Христа з учнями.

Адвентизм – протестантська течія, що визнає близьке друге пришествя Христа, Страшний суд і настання прийдешнього щастя праведників у тисячолітньому царстві Христа.

Адвентисти Сьомого Дня – послідовники вчення Олени Уайт (1827 – 1916). Одна з найбільших гілок адвентизму.

Анабаптисти (або перехрещенці) – прихильники анабаптизму, які не визнавали хрещення в дитячому віці, тому практикували повторне хрещення дорослих.

Англіканство – конфесія протестантизму, яка сходить до Реформації в Англії XVI ст.

Апокрифи – твори релігійного характеру, які не увійшли до біблейського канону і не визнаються священними.

Апостоли (грец. *apostolos* – посланець) – найближчі учні Христа, які склали першу християнську общину, ядро церкви.

Апокаліпсис (грец. *apokalypsis* – одкровення) у християнстві Одкровення Іоанна Богослова, одна з книг Нового Завіту, що містить пророцтва про «кінець світу», про боротьбу між Христом й Антихристом, про «страшний суд», тисячолітнє «Царство Боже».

Аріанство – течія в християнстві IV – VI ст., заснована священником Арієм (пом. у 336 р.), який вважав, що тільки Бог-Отець вічний і нестворений, тоді як Син Божий створений, але не з Божественної суті, а з нічого.

«Аугсбурзьке сповідання» – історично перший документ лютеранства, в якому викладені головні положення лютеранського віровчення.

Баптизм (від грец. *baptizo* – занурюю у воду) – конфесія протестантизму, що допускає хрещення зануренням у воду тільки дорослих, які свідомо звернулися до християнської віри.

Безпопівщина – напрям у старообрядництві, що відкидає церковну ієрархію.

Біблія (грец. *biblia* – книги) – зведення – звіт книг, що складають Святе Письмо християнства, а в своїй першій частині (Старий Завіт) – також й іудаїзму.

Благодать (грец. charisma, лат. gratia) – за релігійними уявленнями, особлива божественна сила, яка посилається людині зверху з метою подолання внутрішньо властивої їй гріховності й досягнення порятунку в загробному світі.

Вівтар (лат. altaria, від altus – високий) – у християнстві – жертковий стіл (престол) і частина храму, де священнодіє духовенство і де знаходиться престол.

Всесвітня Рада Церков – найбільша організація екуменічного руху, що ставить собі за мету об'єднання християнства.

Вульгата (народний, загальнодоступний) – латинський переклад Старого Завіту, визнаний католицизмом офіційним.

Глосолалія – «говір на різних мовах», один із «видимих» Дарів Святого Духу, в п'ятидесятництві означає отримання віруючим божественної благодаті.

Гріх – за релігійними уявленнями, порушення божественних розпоряджень, яке здійснене або замишляється людиною під впливом злої волі або злих сил і яке закриває їй шлях до порятунку в загробному світі.

Дванадцять свята – 12 найбільш значущих свят православної церкви.

Догмат релігійний (грец. dogmatos – «здаюся вірним») – основне положення віровчення, що визнається незаперечно дійсним, вічним і незмінним божественним установленням, обов'язковим для всіх віруючих.

Духовні християни – загальна назва ряду релігійних рухів, що виникли в XVIII ст. у Росії. Найбільш поширеними і численними були рухи духоборів, молокан, хлистів, скопців та ін.

Диякон (грец. diakonos – служитель) – службова посада при єпископі в II – III ст., у подальшому – духовний сан, помічник священника при богослужінні та виконанні обрядів.

Екзархат (від грец. exarchos – глава, начальник, намісник) – у православ'ї церковний округ, який користується певною самостійністю та очолюваний екзархом.

Екклезіологія (грец. ekklesia – церква і logos – учення) у католицизмі й православ'ї – теологічне вчення про церкву як божественне установлення, про її роль, функції і прерогативи.

Екуменізм (від грец. oikumene – Всесвіт, заселений світ) – погляди й позиції, що відображають прагнення християн різних напрямів до об'єднання в «єдиній Церкві Христовій».

Енцикліка (від грец. enkuklios – загальний, круг) – окружне послання Папи Римського до католиків, іноді – до невіруючих.

Ессени, ессеї – іудейська секта, що існувала з 145 р. до н.е. до 70 р.н.е.

Есхатологія (грец. eschatos – останній, logos – учення) – релігійне вчення про кінцеву долю світу і людини.

Євангельські церкви – загальна назва ряду протестантських, головним чином лютеранських церков.

Євангеліє (від грец. euangelion – блага звістка) – ранні християнські писання, що розповідають про життя Ісуса Христа і його вчення.

Євхаристія, причастя – одне із семи таїнств у католицькій і православної церквах.

Єпархія (грец. eparchia – владарювання, начальникування) – церковно-адміністративна територіальна одиниця в християнській церкві.

Єпископ (грец. episkopos – наглядач, охоронець) – вищий ієрарх у багатьох християнських церквах.

Єресі (грец. – hairesis; спочатку – відбір, пізніше – учення, школа, релігійна секта) – релігійні вчення, що відхиляються від офіційної доктрини церкви в питаннях догматизму, культу, організації.

Ісус Христос – засновник і центральний образ християнства, що дає назву цій релігії.

Ікона – живописне, рідше рельєфне зображення богів, святих та інших надприродних істот, що є предметом релігійного поклоніння.

Іконоборство – рух проти шанування ікон у Візантійській імперії (726 – 843 рр.).

Іконостас – стінка з іконами, що відокремлює вівтар від основної частини православного храму.

Індульгенція (від лат. indulgentio – милість) – у католицькій церкві відпущення віруючому скоєних і ще не скоєних гріхів, засвідчене папською грамотою.

Інквізиція (лат. inquisition – розшук) – особливий трибунал католицької церкви, створений в XIII ст. для боротьби з єресю.

Іпостась (від грец. hypostasis – суть, підстава) – у християнській теології поняття, що характеризує особливості кожної з трьох осіб Трійці.

Ісихазм (грец. hesychia – спокій і тиша) – переважно східнохристиянська містично-аскетична практика «священної безмовності» і теологічне обґрунтування цієї практики.

Історична школа – течія в історіографії первинного християнства кінця XIX – початку XX ст., що поставила своєю метою обґрунтування історичності Ісуса Христа за допомогою засобів аналізу текстології Біблії та інших джерел.

Кальвінізм – одна з трьох основних течій протестантизму, що прийняла ідеї Ж. Кальвіна (1509 – 1565).

Кардинал (від лат. cardinalis – головний) – в ієрархії католицької церкви другий після Папи Римського церковний чин.

Католицизм – один з основних, разом із православ'ям і протестантизмом, напрямів у християнстві.

Керигма – дослівно: те, що проголошене; сукупність проголошених апостолами ідей, початковий пункт розвитку віровчення і богослів'я християнської церкви.

Клір (грец. kleros – доля), в християнській релігії – сукупність служителів культу: священнослужителів і церковнослужителів.

Книга згоди – зібрання віросповідних документів, визнаних загальними для помісних лютеранських церков.

Конгрегаціоналізм (лат. congregation – союз, об'єднання) – одна з течій в кальвінізмі, що проголосила принцип автономії місцевих церков або общин (конгрегацій).

Контрреформація – комплекс заходів, вжитих у ході реформ Римсько-католицької церкви в XVI – XVII ст. і спрямованих на придушення протестантської Реформації.

Лавра (грец. laura – прохід, квартал, вулиця, селище) – назва найбільш великих і впливових за своїм станом чоловічих православних монастирів.

Літургія – головне християнське богослужіння.

Лютеранство – один з основних напрямів у протестантизмі, висхідний за своїми витокami до руху німецької Реформації і названий на ім'я її лідера Мартіна Лютера (1483 – 1546).

Маслосвяття, соборування – одне з семи таїнств у католицькій і православній церквах.

Меланхтон Філіпп (1497 – 1560) – німецький богослов, ідеолог Реформації в Германії, сподвижник Мартіна Лютера.

Менонітство – одне із давніх напрямів у протестантизмі. Засновник – Менно Сімонс .

Методизм – початковий напрям в англіканстві, який відноситься до так званого протестантизму «другої хвилі».

Месія (від др.-євр. «машиах» – помазаник, призначений для служіння) – згідно з Біблією постійно очікуваний визвольник або цар.

Миропомазання – одне з семи християнських таїнств, що визнаються католицизмом і православ'ям.

Міфологічна школа – напрям в історіографії раннього християнства, який ставив за мету довести, що євангельська розповідь про Ісуса Христа є міфом.

Молитва – звернення віруючого до Бога, яке виражене у внутрішній або звучній мові, з проханнями сприяти, послати благо або запобігти злу.

Монофелітство (від грец. monos – один і thelema – воля) – християнське вчення, яке вважало, що Христос мав дві різні сутності – божественну і людську, але єдину волю.

Монофізитство (від греч. monos – один і physis – природа) – учення в християнстві, прихильники якого вважали, що Ісус Христос, хоча і

народжений з двох природ – божественної і людської, але має не дві, а одну природу.

Нагірна проповідь – моральне повчання, з яким, згідно з двома Євангеліями – від Матфея (гл. 5 – 7) і від Луки (гл. 6), – Христос звернувся до народу.

Неопротестантизм – термін для позначення значних відмінностей теології і практики ряду церков від класичного протестантизму (сучасні радикальні п'ятидесятницькі, харизматичні, месіанські, а також азіатські й африканські церкви).

Несторіанство – течія в християнстві, представники якої визнавали Христа не Богом, а людиною, яка подолала людську слабкість і стала месією.

Нехалкідонські (або орієнтальні) церкви – церкви, які не приєдналися до рішень Халкідонського собору (451), що засудив монофізитство.

Новий Завіт – частина Біблії, вшанована як Святе Письмо християнами.

«Опус дії» (лат. – *Справа Божа*) – релігійно-політична організація духовенства і мирян у рамках католицької церкви.

Ордени чернечі – чернечі об'єднання в католицизмі, діяльність яких регламентується статутами, що затверджуються Папою Римським.

Папа Римський – глава католицької церкви і верховний правитель (абсолютний монарх) міста-держави Ватикан.

Пастор (лат. *Pastor*, букв. – пастир, пастух) – служитель церкви в протестантських течіях, які заперечують інститут священства.

Патріарх – глава помісної православної церкви, вищий духовний сан у православ'ї. У католицизмі сан патріарха носять керівники окремих єпархій.

Понтифікат – час перебування на посаді Папи Римського, один із титулів якого з V ст. – верховний понтифік.

Поповці – один з основних напрямів у старообрядництві, що визнає священство і традиційну для православ'я церковну ієрархію.

Православ'я – один із трьох основних напрямів у християнстві, що склався як східна його гілка і оформився після розколу церков (1054 р.).

Пресвітер (грец. *presbyteros* – старійшина) – керівник у ранньохристиянських общинах, а після утворення християнської церкви – священнослужитель. У протестантизмі – керівник общини, що обирається, як і пастор, із мирян.

Пресвітеріанство – різновид кальвінізму, найважливіша форма церковної організації, основана на колегіальному верховенстві виборних старійшин (пресвітерів).

Провіденціалізм – теологічна концепція історії як божественного промислу.

Протестантизм – один із трьох головних напрямів християнства, є сукупністю численних самостійних церков і сект, що пов'язані своїм походженням з Реформацією XVI ст.

П'ятидесятництво – протестантська конфесія «третьої хвилі», що виникла на початку XX ст. у США і широко розповсюдилася в сучасному світі.

Ратцингер Йозеф (народ. 1927 р.) – Папа Римський Бенедикт XVI з 2005 р.

Реформатські церкви – група церков кальвінізму в континентальній Європі, що існує разом із пресвітеріанством і конгрегаціоналізмом.

Свідки Єгови – міжнародна релігійна організація, одна з пізніх течій протестантизму.

Святий Переказ – у ряді християнських конфесій – група текстів церковного походження, які є авторитетом разом зі Святим Письмом, що доповнює та роз'яснює його.

Сенека Луцій Анней (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) – римський філософ-стоїк, ідеї якого мали значний вплив на формування християнства.

Септуагінта (від лат. «сімдесят») – переклад Старого Завіту грецькою мовою, здійснений, згідно з легендою, за 72 дні 72 перекладачами в середині III ст. до н.е.

Символ віри – стисле зведення головних догматів, що складають основу віровчення будь-якої релігійної течії або церкви.

Сповідь, покаяння – християнське таїнство, яке, за релігійними уявленнями, полягає в тому, що віруючий, «відкривши гріхи священникові, невидимо отримує через нього прощення від самого Господа».

Сотерологія – розділ теології, що розглядає шляхи отримання вічного блаженства в загробному світі.

Старий Завіт – частина Біблії, що розглядається як Святе Письмо і юдаїзмом, і християнством.

Східні католицькі церкви – найменування церков, що входять до складу Римсько-католицької церкви, таких, що зберігають східні обрядові, канонічні та мовні традиції.

Старообрядництво – загальна назва російського духовенства і мирян, що відмовилися приєднатися до реформи, проведеної патріархом Никоном в XVII ст.

Схизма – церковний розкол або розділення.

Таїнства християнські – в християнстві – обрядові священні дії, в яких видимим чином повідомляється віруючим невидима благодать Бога.

Трійця – у християнському богослов'ї основне розуміння Бога як єдиного за своєю природою, одночасно існуючого у трьох особах або іпостасях (Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Святий Дух).

Філіокве (лат. filioque – і від сина) – учення римсько-католицької церкви про сходження Святого Духу не тільки від Бога-Отця, але і від Бога-Сина.

Філон Александрійський (бл. 25 р.до н.е. - бл. 50 р.н.е.) – теолог і філософ, вчення якого мало великий вплив на формування християнського віровчення.

Харизматичні церкви – пізні течії п'ятидесятників (Церква Бога, Асамблея Бога, Пророча церква та ін.).

Хіліазм – вчення про Друге пришествя Христа і його тисячолітнє Царство, передбачене в Одкровенні Іоанна Богослова.

Хрещення – одне з семи християнських таїнств, яке знаменує прийняття людини в лоно церкви.

Царство Боже – поняття, що виражає релігійно-соціальний ідеал християнства – вічне життя і вічне блаженство людини і людства.

Цвінґлі Ульріх (1484 – 1531) – вождь й ідеолог швейцарської Реформації, засновник цвінґліанства.

Целібат (лат. caelebs – неодружений) – релігійно-мотивована безшлюбність, обов'язкова для священнослужителів і ченців у ряді релігійних конфесій (у католицизмі для всіх священників, у православ'ї пом'якшено – тільки для вищих ієрархів).

Чернець (грец. monachos – самотній) – член особливого релігійного об'єднання, належність до якого розглядається церковною традицією як ідеальна форма служіння Богові.

Чистилище – згідно з католицьким віровченням, проміжне місце між раєм і пеклом, де душі грішників, які не одержали прощення за земне життя, але не обтяжені смертними гріхами, перш ніж дістатися раю, горять в очищувальному вогні.

Юродивий – тип християнського подвижника. Суть дій юродивого полягала в наслідуванні Ісусові Христу, зганьбленому, який терпить насмішки і знущання неосвіченого натовпу.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Соціокультурні умови та передумови виникнення християнства...	5
1.1. Соціальні й психологічні характеристики епохи формування християнства.....	5
1.2. Ідейні попередники й витoki християнства.....	7
1.3. Особистість засновника християнства. Міфологічна й історична школи про Ісуса Христа.....	12
2. Основи світогляду, віровчення й культу християнства.....	14
2.1. Біблія – основне джерело світогляду й віровчення християнства.....	14
2.2. Основні принципи християнського світогляду.....	19
2.3. Становлення і еволюція християнської церкви, віровчення й культу християнства.....	22
3. Основні напрями християнства.....	25
3.1. Розколи в християнстві: їх причини й наслідки.....	25
3.2. Православ'я: особливості віровчення, культу й організації....	29
3.3. Католицизм: віровчення, культ і організація. Соціальна доктрина католицизму.....	40
3.4. Протестантизм: виникнення, загальне у віровченні та культурі протестантських течій. Основні напрями протестантизму.....	49
4. Християнство у сучасному світі: основні тенденції й перспективи.....	68
Запитання для самоперевірки.....	72
Бібліографічний список.....	73
Додаток.....	74
Тестові завдання.....	74
Теми рефератів і реферативних виступів.....	75
Словник основних термінів і понять.....	76

Корогодова Євгенія Петрівна

**Світові релігії: Християнство.
Основні напрями християнства**

Редактор Т.Г. Кардаш

Зв. план, 2009

Підписано до друку 10.06.2009

Формат 60x84 1/16. Папір офс. № 2. Офс. друк

Ум. друк. арк. 4,6. Обл.-вид. арк. 5,25. Наклад 100 прим.

Замовлення 215. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu